KERESZTÉNY MAGVETŐ

XXVII-ik évf. September—October. 1892. 5-ik füzet.

KRISZTUS ISTENSÉGE EGY KATHOLIKUS IRÓ SZERÉNT.

Korunk kiválóan a haladás korszaka. Habár az a műveltség, az a tudomány, a mely korszakunkat annyira kiemeli az elmúlt száz évek közül, a mult tapasztalatainak gyümölcse, mert a mult összes műveltsége az alap, a melyre a jelenkor művelődését építi; mégis jelen száz évünkben történt a legnagyobb haladás a közműveltség, a tudomány terjesztése érdekében.

A mult száz években a tudomány egyesek és társadalmi osztályok kiváltsága volt; az emberiség nagyobb része, a nép, ki volt zárva a tudomány csarnokaiból. Régen a tudomány palota volt, a hová csak a királyoknak és gazdagoknak, a kiválasztottaknak (clerici) volt szabad belépni; ma templom a tudomány hajléka, a hová belépni mindenkinek szabad.

A mit a multban csak sejtettek, hogy az emberi értelem vizsgálódásra, gondolkozásra van teremtve, az ma valóság; fenszóval hirdethetjük, hogy olyan közös tulajdona a gondolkozás és vizsgálódás vagy is a hit és lelkiismeretbeli szabadság minden emberi lénynek, mint a rózsáknak az illatozás, a madaraknak a repülés.

Az emberi értelem bámulatos haladást tanúsított a tudomány minden ágában. Vizsgálódása tárgyává teszi az embert és az emberiség történelmét, a földet és az égi testeket, az élő és a holt nyelveket s nagyszerű elméleteket állít fel vizsgálódása folytán az egyes nyelvek és nemzetiségek faji, nyelvi és szokása tekintetében. A mig a tudomány ilyen óriási léptekkel halad és vizsgálódása körébe bevonta a hit tárgyait is, és itt is meglepően szép és merész igazságokat fedezett fel; addig az orthodoxok görcsösen ragaszkodnak hitükhöz és tagadják, hogy a tudománynak joga volna a hit vagy is a vallás dolgaiba elegyedni. Holott a nagy apostol is arra int: „Mindeneket megvizsgáljatok, még az Istenség mélységeit is.“ — Szemére vetik a tudománynak, hogy hálátlan a vallással szemben,

melynek kebelén nőtt és fejlődött. Szerintünk, mivel a tudomány nagykorúvá lett és dajkája keze alól kinőtt s most a maga lábán is járhat, szolgálatára, segítségére lehet a vallásnak, az ő gyámolítójának, melynek védő szárnyai alól olyan nehezen szabadulhatott.

A könyvnyomtatás feltalálásával a könyvek is mind inkább terjedtek s így terjedett a tudomány, mint a tóba hajtott kő hullámai s így sokan látták, hogy mennyire elferdítették a Jézus tiszta tanait, evangeliumát s akadtak egyes nagy szellemek, a kik a keresztény vallást eredeti tisztaságába, egyszerűségébe vissza igyekeztek állítani.

Mint a Jézus idejében az ő fellépésének ellenségei lettek a zsidó papok és irástudók: úgy a hítjavítók is az orthodox papság részéről heves megtámadtatásnak, üldöztetésnek voltak kitéve. Az orthodoxok napjainkban is görcsösen ragaszkodnak elődeik véleményéhez és tévedéseiket nemhogy elismernék, hanem a régi elavult, észellenes tanokhoz újabbakat állítanak fel.

Meg vagyunk győződve, hogy mint a hegyoldalból szivárgó forrást ideig-óráig vissza lehet szorítani és a szivárgást bizonyos ideig megakadályozni, de idővel csak ismét szivárogni kezd: úgy az embereket a szabad vizsgálódástól, értelmük használásától ideiglenesen vissza lehet tartani, de előbb vagy utóbb egyesekben, mint a népekben és nemzetekben a vizsgálódás szelleme felébred és menthetetlenül elsodorja a régi elavult intézményeket, a melyek a szellemet fogva tartották. Az új bor szétveti a régi tömlőket.

A mit a katholikus Széchenyi oly szépen fejez ki: „Az emberek jövőben nem a vakhit fanatizmusát, nem az ámítókat, hanem saját szivüket és eszüket fogják megkérdezni az iránt, hogy mit higyjenek s mit tegyenek.“ [1])

Ez igazságnál fogva, mint a multban akadtak egyesek, a kik értelmük világát követve síkra szállottak a tisztább vallási tanok mellett, úgy a jelenben is vannak ilyenek.

Ez nagyon figyelemre méltó éppen hazánkban s jelen korunkban, midőn a kath. clerus oly fenszóval hangoztatja a katholikus anyaszentegyház örökkévalóságát és változhatatlanságát; [2]) figyelemre méltó, mert magyar katholikús író száll síkra az egyedül idvezítő egyház észellenes dogmái ellen. Az író Schmitt Jenő, ismert bölcselő író, a ki a berlini philosophiai társaság egy pályázatán kitün-

---

[1]) Zichy A. Széchenyi I. Naplói. Budapest, 1884. 601 l.

[2]) Vaszary Kolos 1892 sept. 8-án irott körlevelében.

tetésben részesült. A könyv czíme, a melyben megtámadja a katholikus egyház dogmáit „Krisztus istensége a modern ember szellemében." [1])

Szerző művét az ultramontánok legnagyobb lapjai élesen megbirálták, tanait meglepően merész tanoknak nyilvánították, a melyeket ő bizonyítani sem tud. Elitélik, hogy a katolikus egyház alaptanait elferdíti és a Krisztus Istenségét tagadja. [2])

Ismerkedjünk meg szerző nézeteivel.

Habár a katholikus egyház tanai ellen száll szikra, még is azokat a tanokat tárgyalja, a mi a különböző vallásokkal közös tan, a mi katholikus vagy is általános emberi tan. Minden vallásban azt keresi, a minek valódi emberi értéke van és a miben az isteni-leg emberinek valódi csirája benne van. [3])

Legtöbbet foglalkozik magával a Krisztussal. Lássuk tehát a Krisztust az ő felfogása szerént.

„Az a napvilág, mely a babonának és kételynek ködéből győztesen és mindent boldogítva feltámad, melynek teljes jelentőségét a világ, melybe lépett, fel nem fogta, sőt alig sejtette, az Krisztus.

. . . Körünkben időzött Ő, a ki a mennyeknek teljességét lelkében hordozá.

Azzal a dicsfénynyel, mely a lenyugvó napot környezi, betöltött egy világot és világított az emberek szivébe és dicsőségének visszfényében boldogító emelkedettséggel töltötte el őket, azon boldog sejtelemmel, hogy szellemüknek lényege nem por a porból, hanem végtelen és örök; hogy isteni természettel birnak, *egy lényegüek vele*, valamint ő egy lényegü a lények lényével és hogy ő az örök feltámadás és az élet; és hogy soha oly isteni kép nem világlott fel az emberi szellemben, mint az ő képe.

És midőn kinyilatkoztatá az emberi szellemben rejlő *isteni lényeget* és annak belső végtelenségét, legyőzte számukra a halált és így ő a szabadság, az út, az igazság, az élet." Ján. 14. r. 6 v. [4])

Bizonyos pantheistikus felfogás vonul végig fejtegetésein, melyekben nem mind követhetjük. De a lelkek isteni természetéről való nézete önkéntelenül Channinget juttatja eszünkbe.

„A lelkek mind egy családhoz tartoznak. A szellemi világban

---

[1]) Megjelent Budapesten, 1892. Révai L. kiadásában.

[2]) Dr. Kiss János „Hittudományi Folyóirat". 1892. II—III. 623 l.

[3]) Krisztus Istensége. 63 l.

[4]) Krisztus Istensége. 7 l.

nincsenek oly választó falak, mint az anyagi világban. Lényegben minden léleknek ugyanaz az eredete, természete, ugyanaz az isteni láng hevíti mindeniket s mindnyáján ugyanazon egy czélra és boldogságra törekszenek. Ez a nagy igazság ránk nézve minden igazságok között a legnagyobb, a mely minden vallás és minden remény alapját teszi, nemcsak a józan észben nyer kielégítő bizonyítékokat, hanem e mellett egyike saját természetünkben gyökerező legmélyebb ösztönöknek" — és ismét: „Minden lélek egy természettel bir, egyik a másikkal rokonságban áll. Én nemcsak az emberi nemhez, hanem az Isten fönséges családjához is tartozom. Nincs oly fennkölt szellem, a melylyel közös gondolataim és közös érzéseim ne lennének. A Jézus Krisztus lelke és a ti lelketek ugyanazon családhoz tartoznak s nem volt a Jézus lelkében semmi, a minek csiráit ti is ne birnátok." [1])

Ki ne fedezné fel a hasonlatosságot és ugyanazt a gondolatmenetet, a mi van Schmitt és Channing között. Mind a kettő szerént a Krisztus lelke és az emberek lelke ugyanaz, valamint az Istenség lelke is, mert a lelkek mind egy családhoz tartoznak. Van-e magasztosabb és fönségesebb gondolat ennél, a mi az embert önbecsérzetre, emberi méltóságának tudatára ébresztené. Az unitárius vallásnak éppen ebben van fölénye, hogy egy oly alakot mutat fel Jézusban, a ki minden szentnek és jónak a megtestesítője. „A Jézus név mind annak, a mi az emberben szent és dicső, magasztos és nagyszerű lehet, a foglalatja." [2])

Schmitt felfogása szerint a Krisztus napvilág. Isteni kép az ő képe, de nem Isten, mint a hogy azt az orthodoxok hiszik és prédikálják, hanem isteni kép azért, mert isteni az ő szeretete, önzetlen az ő odaadása.

„Az ember az Istenség napjának egy sugara, vele egy, valamint a sugár egyesítve van a nappal. Mert mindenik közületek ugyanazon igazságnak, ugyanazon egy valóságnak, ugyanazon Istenségnek, ugyanazon mindenségnek és ugyanazon egy mindent átkaroló szeretetnek őssajátságos tudata. Egy vagyunk így a lényegben és különbözők a személyben. És teljesedésbe megy az íge: Egy vagytok magatok közt és Krisztussal, valamint ő egy az atyával és a mennyország titkai saját belsőtöknek titkai.

Ha pedig mindegyik közületek az isteni szeretetnek ős eredeti

---

[2]) Channing válogatott művei IV. köt. 24, 25 l.

[1]) Péterfi D. beszéde, Unitár. K. K. 43—44 füzet.

vonzódása, akkor Krisztus az a szeretet, mely mindannyihoz egyformán rokon, egyformán közel áll, a ki számára az eltévelyedett fiu nem áll távolabb, mint az igazságosak a menyországban. Luk. 15,7 és 14,11—32.

Ő, a ki mindannyit felemeli és egybefűzi a lények őslényével, az Atyával és mindannyink központját képezi, mely nélkül életünk nincs. Ő a szőlőtőke, melytől elágazunk, mint a venyigék. Ő az eleven mindent üdítő forrás, melyből az örök élet fakad. És ő ezen legdícsőbb, leghatalmasabb, nem külerő alapján, hanem azért, mert ő a szeretetnek teljessége.

Benned az isteni lény önmagát keresi, ha a lelkiismeret benned megszólal, ha lelked mélyében nemesebb emberi érzés ébred, ne csüggedj, míg bensődben az emberi érzésnek csak egy szikráját is látod! fénylő világossággá, szent lánggá válhat az.

Számtalan sugár indul ki a napból és az mégis csak egy. Igy te is az Istenség napjának egy súgara vagy, vele egy, valamint a sugár egyesítve van a nappal."

„Az emberiség eleven történeti fejlődéséből létesült Krisztusnak isteni alakja és az elmult évezredek folyamán csirázott mindenben, a mi legfenségesebb volt.

Igy nemzette a szent lélek, az istenség szelleme, a ki a szellemek közössége, az idők teljességében az Isten fiát ezen földi életben.

Őt, a ki, mint minden szellemek ősmintaképe, örökké létesül az őslényből, az Atyából és maga viszont minden szellemi életnek éltető eszménye és az emberiség történetének központja.

Minden szellemek eleven szeretetének közösségében él igy az isteni szellem és ez az a kapocs, mely Krisztust a lények őslényével összeköti, melyhez ő mindenkit indit.

Midőn ti azonban a szép költői képeket szószerint értettétek, ti képimádók, a szeretetnek képét a zsarnokságnak képévé változtattátok át és a szent lelket, az isteni szellemet, szentségtelenül fogtátok fel.

Valóban nem abban áll a Szentháromság titka, hogy Isten örökkévalóságokon keresztül magányban marad, elzárkózik, hanem abban, hogy ezen ősegység a természetre vonatkoztatva, minden lényeinek ősegysége; abban, hogy isteni teljességét *egy emberi alakban fejti ki* és abban, hogy viszonyitva a szellemekben minden szellemek ősegysége.

És az istenség ezen titka nem is rejtőzik örökké elfátyolozott titok alakjában, melynek igazsága tőletek örökké távol marad és

üres szóvá válik, mely senkit sem képes szellemileg felemelni és megvilágositani és a melyet hiábavalóan ejtenek ki.

Hanem abban nyílvánul, hogy minden legcsekélyebbhez köztetek közel áll és benne önmagát keresi és megtalálja és csak is igy nem holt egység, hanem eleven fejlődés önmagában és mindenekben. — A természet mindenségének és a szellemek világának boldog titka ő.

Csakis igy teljesülnek Krisztus szavai! Engedd atya, hogy egyek legyenek maguk közt és én velem, valamint én veled egy vagyok."

Szerző, habár a szentháromság nevezetet nem veti el, a mint az előzményekből itélve méltán várhattuk volna, de tagadja, hogy azt betű szerinti értelemben vegyék. — Szentségtelen felfogásnak tulajdonitja, hogy a Krisztus a szent lélektől született volna. — Szerinte ez az eszmény, a mit a Krisztus jellemében és neve alatt összpontosit a kereszténység, évezredek folyamán csirázott mindenben, a mi legfenségesebb volt és az Istenség, a természet mindenségének titka, magát legláthatóbban a Jézus Krisztusban jelentette ki. — Krisztus az az ember, a kiben a belső menyországról szóló eszme, a melyről Görögország bölcsei szólottak, hussá vált és teljes dicsőségében feltámadt.[1])

A katholikusok felfogása szerént azt a hitet, a melyet Jézus hirdetett, egyedül az ők vallása tartotta fenn s szerintük csak az idvezül, a ki ezt hiszi és keresztet vet.

Schmitt szerént Krisztus nem hozta e földre a z i d v e z ü l é s t, hanem ő maga az idvezülés,[2]) a ki kimondotta, hogy én és az atya egyek vagyunk.

Ha nem hozta, minthogy nem is hozta, nem lehet birtokában az idvezülésnek a katholikus anyaszentegyház. — És itt író az ultramontán egyház sarkalatos dogmájára mér halálos csapást.

Megleczkézteti azokat, a kik elferditik a Krisztus és az apostolok tanitásaît.[3])

Ezzel a leczkéztetéssel nem elégszik meg, hanem azzal vádolja őket, hogy megrontják az emberek erkölcseit, a kik a s z e n t í r á s t betü szerénti értelemben veszik. — E szerént nem hiszi a szószerinti ihletés tanát. — Hadd álljon itt az ő szava:

„Képekben a legfenségesebbet mutatják nekik, de midőn e

---

[1]) Kriszt. Ist. 60 l.

[2]) U· o. 21 l.

[3]) U. o. 12—13 l.

képeket szószerént értelmezitek egyuttal tervszerűen a legrosszabb bálványimádásra tanitjátok őket.

Emlékezzetek meg a hasonlatról:

Nincs bájosabb a liliomok illatánál, de ha a liliomok rothadásnak indulnak, nincs undoritóbb azoknál. — Nincs édesebb Krisztus képénél, de ti a legiszonyubb képpé változtatjátok azt át.

Ti, a kik a morálnak őrei akartok lenni, őrizitek minden rossznak gyökerét, midőn a holt betüt a szellemmel szemben védvén, Istent káromolva, a legiszonyubb s legelvetemedettebb gondolkodásmódot a menyeknek trónjára emelitek.

Ti rontjátok az emberiség erkölcsi érzületét, iszonyu bűnt halmoztok és együtt felelősek vagytok az emberiség minden nyomoráért, vétkeért és bűntettéért.

Meddig fogjátok még arczátlanul és Istent káromolva a legaljasabbat, mint legszentebbet dicsőiteni?"

„A hitetlenség oka is az, hogy a keresztény e g y h á z a k nagyon ragaszkodtak a régi formákhoz. — Külsőleg ugy áll az egyház előttünk, mint valami hatalmas épület, de belsejében ez épület roskadozó, megroncsolt a hitetlenség titkos férge által és roskadozóbbá, mindinkább tarthatatlanabbá válik az minden nappal, mert még azok is, a kik a hitet hirdetik, nem hordják azt szivükben.

Nem halljátok-e ti boldogtalanok a roskadozó gerendák recsegését? Nem észlelitek-e az iszonyuan fenyegető belső összeroskadazás veszélyének közeledtét, mely rémséges barbársággal és szellemi sivársággal keletázsiai tétlenségben és szolgaságban végződik és a szellemi művelődés leggyönyörübb virágait eltemeti? És ti azt hiszitek, hogy eleget tettetek, ha ezen épületet kivülről fénymázzal elláttátok?

Mindég csak a régi, roskadozó formákra épitsen Krisztusnak egyháza, midőn a talentum reá van bizva, mely bőven sokszorozható, az ismeretnek kulcsa, mely a bölcseségnek végtelen kincseit rejti; a világosság, mely képes a világot megvilágitani és melynek napfénye előtt ama tagadó bölcsészet világosságai csak homályosan pislogó lámpáknak mutatkoznak?" [1])

Ime egy világi katholikus iró az egyedül idvezitő anyaszentegyház ige hirdetőit, azzal vádolja, hogy maguk sem hiszík, a mit hirdetnek és az általuk örökkévalónak hirdetett anyaszentegyház épülete roskadozó félben van.

Nem hiszi szerző az e r e d e n d ő b ű n t sem.

---

[1]) U. o. 49 l.

Eredeti bűnnek azt tartja, hogy nem ébrednek fel saját isteni lényük tudatára, és azt a tévhitet, hogy véges lények és teremtményeknek hiszik saját énjüket, — nem ismerik fel, hogy egy lényegüek az Istennel és a Jézus Krisztussal.[1])

Istenkáromló névvel illeti azokat, a kik az előre elrendelést hiszik vagy pedig az örök kárhozatot prédikálják.[2])

Elvetemült gondolkozásmód időben történt tévedésért, hibáért, bűnért örök kinokkal büntetődni. — Szerinte ez az elvetemedettség eszményitése. — Jehova is ehhez képest szelid Isten, a ki a bűnt csak a harmadik, negyedik nemzedéken boszulja meg, de csak e földön és nem az örökkévalóságban.

Moloch bálványisten egyszerre nyeli el áldozatait és nem kinozza az örökkévalóságon keresztül.

A gyilkos sem oly elvetemült, mert boszuja időbeli, korlátolt és áldozatának örök kinokat nem akar okozni, mert ilyen elvetemültségre még a legrosszabb ember sem képes.

A Krisztusról, a ki azt mondá: Én nem ítélek senki felett (Ján. 8 r. 15.) nem tehető fel, hogy az eltévelyedettek felett az örök kárhozat ítéletét mondja ki.

Az érdemel szerinte örök poklot, a ki ilyen gondolkodásmóddal vádolja Krisztust és ilyen dolgokat hirdet. — Jajt mond azok fejére, a kik az örök kárhozat ítéletét hangoztatják.[3])

Nem hiszi e szerint a poklot és az utolsó ítéletet abban a borzasztó formában, mint a hogy neki tanitották.

Hiszen a végtelen könyörületben és nincs a világon olyan rossz, a mi javitható nem volna.[4])

Ez a felfogása önként következik abból a magasztos gondolkozásmódból, a mit az emberi méltóságról vallott. És ez a véleménye a Jézus Krisztus tanitásain alapul, a ki minden rosszat javithatónak tartott és működése éppen oda irányult, hogy bizalmat, szeretetet ébreszszen a társadalom páriái, a bűnösök, a publikánusok iránt és ezeket terelte vissza az erény útjára, mint a jó pásztor, a ki az egy eltévelyedett juháért odahagyta a 99-et.

A testi feltámadást tagadja, de hiszen a szellem és szeretet végtelenségében.

---

1) U. o. 8. l.
2) U. o. 17. l.
3) U. o. 64. l.
4) U. o. 15. l.

Szerinte a paradicsom az, a mit Krisztus számunkra megnyitott s ez az embernek isteni természete, a belső mennyország. És a halált nem izleli az, a ki ezen menyországba belépett. [1])

S csak is az képes a mennyországot felfogni, a ki a mennyeit szellemében felfogja, csak is az foghatja fel az isteni lényt, a kiben maga az isteni lény felébredt. Csak is a fiu tud az atyáról nem a szolga. [2])

Minden müvelődésnek és az erkölcsiségnek is a belső mennyországról való eszme az alapja. [3])

Nem hisz a külső csodákban, a mire pedig az orthodoxok akkora sulyt fektetnek.

Nem hiszi, hogy a papság volna az üdvesség letéteményesse. A papságot farizeus névvel illeti. Azokat t. i. a kik pompában és fényben a kincsekből élnek, melyeket az árváktól, az örökségtől megfosztottaktól elvontak.

Külsőleg példás erkölcsüek, a kik erkölcsbirákként tolják fel magokat, holott mélyebben vannak sülyedve, mintha a tékozló fiu kicsapongásait követték volna el. [4])

Azzal vádolja őket, hogy a hitnek külső formáit megóvták, vagy is a szent lámpást; de az eleven tartalomból, a szellemből, az olajból kifogytak és nem képesek a világot megujitani. [5])

A rájuk bizott talentumot elásták, és ha Krisztus visszakérné ugy adnák vissza, a hogy kapták. Ezért Krisztus őket a sötétségbe vetné, a melyet szolgáltak. [6])

Erkölcstanában tuloz, a mennyiben még a Jézus erkölcstanánál is mást akar felállitani.

Szerinte házasságtörő az, a ki a nő után földi gyönyörért vágyódik és nem az istenit keresi benne.

S a ki az ilyen házasságot fenntartja, az is házasságtörést követ el.

Szerinte nemcsak az bünös, a ki öl, hanem a szivtelen gazdag, a ki dusan él, és nem gondol a szegényekre, a kiknek gazdagságát köszöni. Ezeket hitványabbaknak tartja a rablógyilkosnál.

A harag méltó az itéletre a Krisztus szerint. A harag, a bosszu

---

[1]) U. o. 21. l.
[2]) U. o. 22. l.
[3]) U. o. 60. l.
[4]) U. o. 56. l.
[5]) U. o. 59. l.
[6]) U. o. 59. l.

nem igazságos. A büntetés, az intés arra való, hogy az embereket megjobbitsa. A büntetés is szeretet legyen szerinte.

Az alamizsnálkodásra nézve azt tartja, hogy a ki csak feleslegéből ad, a reá bizott idegen tulajdonból ad; a ki verejtékével áldoz, az áldoz igazán és sajátjából.[1])

E felfogásában osztozik a kiváló orosz iró Turgenjeff Iván is, a ki egy kisebb művében elmondja, hogy mennyire bámulja Rotschildot, a ki ezreket fordit jótékony czélokra, de eszébe jut egy szegény paraszt-család, mely a szegény árva gyermeket, a ki rokonuk volt, magához vette a düledező, nyomorult viskóba.

Fogadjuk magunkhoz Katiczát, mond az asszony, igaz ugyan, hogy utolsó garasunkba kerül; sónk sem lesz, hogy levesünket megsózhassuk.

Nos akkor sótalanul eszszük, válaszolt a paraszt-férje.

E paraszthoz Rotschild még távolról sem emelkedett.[2])

Schmitt azt a tételt állitja fel, hogy gyülöljétek a rosszat, de szent legyen az emberi előttetek minden emberben.

Az ő tanitványai azok: a kik, nem hiszik a bibliai csodás mondákat, a külső csodákat, a külső üdvözülést, ugy a mint a kath. egyház tanitja; hanem hisznek a mindent betöltő szellemben, mely a végtelen gondolat törvényeit minden csillagzat számára megszabja, a mely minden lényben működik és hiszi az emberben az istenit, a mennyországot, a paradicsomot, a szeretet mindenhatóságát. Ez szerző szerént minden vallás egysége, „az unitárismusé is, a kik Krisztus képének a rég forma-hit értelmében való bálványozása ellen szegülnek.“ [3])

DÉZSI MIHÁLY.

---

[1]) U. o. 45–46. l.

[2]) Turgenjeff, I. költemények prózában. Ford. Zempléni P. Gyula. 62. l.

[3]) Kriszt. Ist. 61–63. l.

A KERESZTÉNY VALLÁS ERŐNEK, SZERETETNEK ÉS JÓZANELMÉNEK VALLÁSA.

Nem adta nekünk az Isten félelemnek lelkét, hanem erőnek és szeretetnek és józanelmének lelkét. 2. Tim. 1, 7.

A vallás minden időben és korban és minden népeknél a lélek szükségeinek kielégitésére szolgált s mindenha arra fog szolgálni; s minden, bár a legmagasabb miveltséggel biró népeknél is, mikor megszünt a vallás melegitni a sziveket: jobban mondva: mikor a népek a bálványok oltárain égő tüzeknél kezdettek melengetőzni s megszüntek az igaz Isten imádásában keresni lelkök üdvét és szivök nyugalmát: midőn üresek lettek a templomok s megnépesültek az érzékiség helyei: ezekkel kapcsolatosan meglazultak a csupán a vallás élő vizével tápláltatható erkölcsök is: megizetlenült ama só, mely éltetője az egyéni, családi és társadalmi életnek; sőt elveszett a keblekből a fogékonyság a hazafi és nemzeti erények iránt is: minek következtében Róma ledült s rabigába görbedt s az egykor a Jahveh hitében erős és szilárd Zsidóország a Herodesek vérfertőző udvaraiban áldoz a közromlás és erkölcsi sülyedés gonosz szellemeinek s ujjongva tapsol a Sálomé tánczának s koczint habzó poharat a próféta fejét kérő leány egészségére!

Szomoru állapot, mely mindig ugy tekinthető, mint a nemzeti sülyedés korszaka; mert ilyenkor beteljesül a próféta szava: *magad vesztetted el magadat Izrael*; s beteljesül: *miképpen elolvad a viasz a tüz előtt, azonképpen elvesznek a hitetlenek*; ugyanis, ily társadalomban nincs meg többé a minden erkölcsök alapja: a családi élet tisztaságának szentsége; nincs meg az egyéni becsület után való törekvés; hiányzanak a meggyőződésen alapult elvek, jellem; letörölve az arczokról az Isten képe, az emberi méltóság érzete; kiki csak azt nézi hol boldogulhat hamarább, hol élvezhet többet? hogy az szabad és megengedett-e? ki törődnék avval!! Pedig hogy ily gondolkozás és irányzat mellett, mikor tékozló fiu szerepére vállalkozik egy nagy része az egésznek s megtámadja a henyeség a szorgalmat,

a „nincs“ a „van“-t; hogy ez ádáz tusában, mikor minden jó, ha a czél el van érve: mikor — fájdalom — sok tekintetben felülről jön a pédaadás s a romlottság forrása szintén oda vihető vissza — hogy ily viszonyok közt a jobbak sóvárogva tekintenek a veszedelemből kivezető utak felé, a felé, ki hirdesse mint egy uj keresztelő János a megujhodást, mondván, hogy *a fejsze immár a fáknak gyökerére vettetett s a mely fa nem terem jó gyümölcsöt, kivágatik:* az igen természetes és önként érthető.

De hol van ez a messiás, ki megváltsa a romlásnak indult világot, kérdhetik sokan és méltán ma is, kik társadalmunkat s általában az emberek gondolkozását, eljárásait tekintik. S hol a romlottságnak az a forrása, melyből származik minden rosz? itéletem szerént a főok, a valláserkölcsi élet meghanyatlása, alásülyedése: hogy az *egy szügséges dolgot* feledik sokan. Szóval nem alkalmazható a nagy többségre a költő szép mondása: *Isten van bennünk s ettől ihletve hevülünk* s még csak ama kevés mértéke sincs meg a vallásosságnak, mit a próféta mint legcsekélyebbet tüntet fel, midőn dorgálólag mondja az Ur nevében a bálványozó Izraelnek: *e nép csak szájjal közelit hozzám, szive pedig távol van én tőlem.*

Pedig oda. a valódi gyógyforráshoz kell visszatérni a beteg, a gyógyulást igénylő világnak: oda, ahoz a Bethesda tóhoz, melynek meg-megmozduló hullámaiban rejlik csupán a gyógyerő a lelki vakok, siketek, sánták s bárminemü betegségben sinlők számára. Mert ha hajdan gyógyulást leltek a hivők, nem kevésbé remélhető ma és minden időben, hogy a hit, mely a hegyeket kimozditja helyökből s lecsendesiti a tenger zajgó hullámait, megtartja azokat is, kik sülyedeznek, mint egykor a hullámokon járó Péter, s kik a kereszténység élővizével enyhitik lelki szomjukat s a szerént az elv szerént élnek, mely az apostollal szólva: *erőnek, szeretetnek és józanelmének lelke,* azok nem merülnek a bünök tengerébe.

Alapigénk egyenesen és határozottan megjelöli az irányt, melyet beszédem további folyamában követnem kell s ez nem lehet más, mint ez: *a kereszténység az erőnek, szeretetnek és józanelmének azaz józanokosságnak vallása* s mint ilyen, az emberiség üdvének s boldogságának egyedüli forrása. Mig ezt az igazságot bővebben kifejtenem sikerül, nyerjem meg afiai szives figyelmeteket.

A kereszténység tehát először is az erőnek vallása; és igy erőt ad a küzdelemre, kitartást a szenvedések elhordozására, bátorságot

a csüggedésben: egy szóval fejezve ki: *megerősit.* Megerősit? kérditek mintegy elgondolkozva ai, hát aztán miért van annyi lelki gyengeség a keresztények között s miért van annyi megbotránkoztató az emberek cselekedeteiben, eljárásaiban? miért? . . . kétségkivül azért, mert az ilyenek cselekvői még nem elég erősek a Krisztusban s az az erő még nem hatotta át őket, mely a Jézust a keresztre vitte. S igy csak névleg keresztények, valósággal pedig még a jelszavát sem ismerik a kereszténységnek, azt a jelszót, mely a mester eme szavaiban jutott legteljesebb kifejezésre: *példát adtam nektek, hogy a mint én cselekedtem, ti is ugy cselekedjetek.* S miként cselekedett ő? nemde ezt kérditek nyomban? Egy futó tekintet élete folyására, azonnal megmutatja nekünk minden Demosthénesnél ékesen szólóbban, miként cselekedett ő, mert látjuk, hogy *munkálkodott szüntelen, mig nappal vala,* tudván, hogy *eljön az éjszaka, melyen senkisem munkálkodhatik.* Továbbá látjuk, hogy munkálkodása küzdelemmel járt, nehézségekbe ütközött: most a nagyok hatalmi féltékenysége és uralmi vágya, melyet a nép lelkiismeretén gyakoroltak, majd a tudatlanságában félrevezetett nép előitélete s lelkivaksága görditett nemes munkája elé akadályokat. Látjuk azt is, hogy miként türt, szenvedett, mikor a nyomor s szegénység tövisei vérezték nemcsak testét, hanem lelkét is; s midőn az éhség, ez a nagy kisértő el akarta csábitani, hogy az *elv és meggyőződés kemény köveit változtassa az elvtelenség és könnyü élet puha kenyeréré,* ekkor is férfias erélylyel üzte hátra a kisértőt s cselekedte annak akaratát, ki őt elbocsátotta. S bár nem vala fejét hová lehajtania s szegényebb volt a lég madarainál, melyeknek van fészkök s az erdő vadjainál, melyeknek van barlangjok: mégsem kereste az alkalmat a világi gazdagodásra s nem sütkörészett a nagyok hatalmi fényében, hanem maga köré gyüjtve a világ szegényeit, megalapitotta e földön istenországát.

S ha tovább követjük őt élete folyamán, az sem kerüli el figyelmünket, hogy a veszély tetőpontján, tehát a halál küszöbén állva is mily rendithetlen nyugalommal megy elébe a hütlen tanitvány által vezetett bérszolgáknak, kérdezve, hogy kit keresnek? s bár a kert sürüjében s az éj lepte alatt könnyen elrejtőzheték, az elhatározás hangján mondja nekik: *a kit kerestek, az én vagyok.* Tehát az élet során végig kisérve, benne mindenütt egy kifogástalan, egy tökéletes embert látunk, ki mindenha példányképe leszen az emberiségnek!

S ha végül azt kérdezzük, minő forrásból meritette a kereszténység feje és dicső vezére Jézus ez erőt, kitartást, bátorságot, melyet minden lépte, eljárása, cselekedete tanusit, mutat, kéznél találjuk rá

a feleletet is azonnal, hogy, *az Istenben való hitből és gyermeki bizalomból*, a melylyel lecsillapitotta az emberi kebel, e vészes tenger hullámait; megnyitotta az Istent nem ismerő s őt munkáiban nem látó vakok szemeit, hogy lássák és ismerjék meg a jó atyát, kinél a mi fejünknek hajszálai is számon vannak, a kitől száll alá minden áldás, a ki ruházza a mezők liliomait s táplálja a lég madarait.

Mit gondoltok ker. hivek ai. vajjon annyi elszomoritó tényeket látnánk-e magunk körül, ha az az erő, mely a kereszténység lelke, volna bennünk is és vezetné tetteinket? Én azt hiszem, hogy nem. Mert az a lelki erő kitartóvá tenne a küzdelemben, a kötelességek lelkiismeretes teljesitésében s a testiség veszedelembe vivő vágyainak legyőzésében. Hiszen ki nem látja át, hogy a világ lelke viszi azokat a szerencsétleneket, kik oly őrületesen rohannak a világi gyönyörökbe s keveset vagy semmit sem dolgozva is sokat akarnak élvezni s mert munkájok gyümölcséből nem telik ki vágyaik kielégitése s mert nem erősek a hitben sem, a mely visszatartaná: törnek a mások vagyonára s könnyelmüen tékozolják el a kezelésök és felelősségökre bizott közpénzeket s lesznek mételyei a közerkölcsöknek, kovászai a romlottság tovaterjedésének. Bizony, ha azt mondá hajdan idvezitőnk tanitványainak: őrizkedjetek a *farizeusok kovászától, mely a képmútatás*, ma ez intést ekkép módositva adhatjuk tovább: *őrizkedjetek korunk bünétől, mely a könnyenélni törekvés*. Ellenben hassa át lelketeket a ker. vallás éltető eleme: az erő s tegyen erényesekké.

A ker. vallás továbbá a szeretet vallása, mit ez igék fejeznek ki leghatározottabban: *szeressed Istent és szeressed felebarátodat*, e két parancsolatban van, mondá urunk, a törvény és próféták összege. Ez azt teszi más szóval afiai: határtalan bizalom Isten iránt, ragaszkodás hozzá örömben és bánatban s őszinte becsülése embertársainknak, s azok jogainak teszik az embert valóban keresztényné s nem a keresztség által való beavatás csupán. Ha valahol, itt alkalmazható Jézus szava: *nem a kik ezt mondják uram, uram, mennek bé az Isten országába, hanem a kik cselekszik, az én mennyei atyám akaratját.* Ha már most arról akarunk meggyőződni, vajjon a kereszténység emez éltető lelke mennyire hatotta át a lelkeket s vajjon a kereszténység megfelel-e a maga nemes és dicső feladatának, hogy *boldoggá tegye az embereket:* azt tapasztaljuk ugyan s ezt mint örvendetes tényt nem is lehet figyelmen kivül hagynunk, hogy társadalmi téren sok szép bizonysága van a ker. munkás szeretetnek;

vakok, siketnémák, ügyefogyottak, elhagyatott árvák s mindazok, a kiknek nincs gyámoluk s kik mint ilyenek már az erkölcsi élet halottjai lennének, mind-mind kellő gondozásban vannak részesitve elannyira, hogy mint hajdan éppen e szerencsétlenek tettek bizonyságot a Jézusról a János követei előtt, ugy már is ezekre mutatva felelhetnők annak, a ki a kereszténységről kérdezősködnék, tudakolván hogy mi az? imé a vakok szemök világát veszik, a siketek hallanak, a sánták járnak s a szegényeknek istenországa hirdettetik. Hát ez kétségtelenül legékesebben szóló bizonyiték arra nézve, hogy a kereszténység lelke áthatotta az embereket s hogy megértették az apostol intését is: *ez az igaz istentisztelet, meglátogatni a nyomorultakat az ő elhagyatottságukban.* Azonban, mint a gazdag ifjunak mondá idvezitőnk, midőn az a törvények megtartására kevélyen hivatkozott: *még van egy fogyatkozásod*; azonképpen mondhatjuk, hogy a ker. szeretet lelke a jótételben még koránt sincs kimeritve. Ha nem tekintük is arra, hogy a jótételben az egyénnek is sok megfelelő kárpótlása van, nemcsak a gyönyörérzetben, mi a jótételből önként származik, hanem mert az emberi hiuság is kiveszi abból szó nélkül a maga részét s igy ezt akárhányan gyakorolják csupa megszokásból, vagy illemből, de a legtöbben nem avval az érzülettel, a mint azt urunk kivánta: *ne tudja a te balkezed, a mit cselekszik a te jobb kezed*, vagy pedig: *mikor alamizsnát osztogatsz, ne tégy annak czégért sipolással, mint a képmutatók, hogy az emberektől dicséretet végy!*

Ámde kérdem, hol van az Isten iránti szeretet, mely áll az ő háza gyakorlásában? nem kell, hogy én mondjam, a ti meg nem romlott lelkiismeretetek mondja el a nehéz itéletet, hogy bizony a *választott nemzetség, a királyi papság, a szent nép, melyet Isten sajátjának tart, hogy annak hatalmas dolgait hirdessék:* nem nagyon hirdetik az ő hatalmas dolgait, legalább az ő házában nem. Ugy látszik azok az idők, mikor a király is oly kegyes és vallásos lelkü volt, hogy *egy dolgot kért csak az urtól, hogy lakhassék az ő házában*; mikor *az ur házának szerelme emésztette folyton az ő keblét*, azok az idők nagyon elmultak s talán nem tulzok, ha kimondom, hogy némileg restelkedve lép oda bé a mivelt elem, az ugynevezett királyi papság, s kellő buzgóság nélkül a szent nép. Okát nem fejtegetem, csak ennek jelensége gyanánt mutatok rá a meglazult erkölcsökre, a nagyon is tág lelkiismeretre valló botrányos eljárásokra, ugy a családi- és magán, mint a közéletben, melyek vallásos érzés által áthatott társadalomban csak elvétve, szorványosan fordulnának elé, nem ily járványszerüleg.

S mit mondjak a felekezetek közti testvériségről? vajjon itt meg van-e valósulva a mester útasitása: *ugy szeressétek egymást, a mint én szerettelek titeket?* csak a legközelebbi mult sem igazolja ezt teljességgel. Ma is az üdvöt sokan kizárólagos birtoknak tekintik; ma is sokan hurczolnák a máglyára és vérpadra a szabadabb szellemben gondolkozókat, de ha ezt nem tehetik gunyolódnak, gyalázkodnak a lelkiismereti szabadság nagyobb dicsőségére, mint tette ezt Jézus kicsiny serege ellen a kevély Jéruzsálem s a tisztább kereszténységet hirdető paulinismus ellen a bigott és betűhöz tapadó judaismus. Sötét idők sötét maradványa . . . elüzi már a felvilágosodás napja lassanként s a világosságra jutó nép bizton hiszem, nem hallgat többé a vakvezérekre, hogy bé ne teljesedjék az úr szava: imé vak vezeti a vakot s mindketten a verembe esnek.

Igen atyámfiai el kell jőni az időnek, mikor a ker. felekezetek többé nem az egymástól elválasztó pontokat keresik, nem mondják én a Pálé, én az Apollosé vagyok; hanem azt keresik, a mi egymáshoz közelebb füzi őket, *az uj parancsolatot, hogy egymást szeressék;* a mikor becsülik egymás jogait kölcsönösen és őszintén, szóval élni és uralkodni fog a világ felett a kereszténység szelleme, a szeretet, s *e tölt bé mindeneket.*

A kereszténységet átható szellem végül a józan elmének lelke: és ezt jól jegyezzük meg, mert ez azt teszi, hogy a vallásnak, mely az embert egészen át akarja hatni, mely igényt tart a fennmaradásra, mely az emberiség általános vallásává lenni van hivatva, annak a vallásnak nemcsak a kedélyre, nemcsak a sziv világára kell hatnia; annak a vallásnak öszhangban kell állnia a józanészszel is, hogy a mit kijelentett az Isten a józanész előtt és által, az megegyezzék a bibliai értelemben vett kijelentéssel is, vagy megforditva; ellenkezésnek lenni nem szabad. S minthogy azok, a kik a keresztyénység kizárólagos letéteményeseinek tartották magukat, éppen ezt az ellenkezést állitották s állitják ma is, ez a hibás felfogás, történt legyen az jóhiszemüleg vagy kiszámitott önző érdekekből, volt kerékkötője a haladásnak, mivelődésnek s általán a kereszténység nagyobb mérvü elterjedésének, mind e mai napiglan.

Pedig hát a vallásnak nem lehet más czélja, más feladata, mint a tiszta igazságra törekedni s követőit is oda vezetni; a mely vallás őrállói nem erre törekednek s követőik tudatlanságát esetleg jóhiszemüségét azoknak félrevezetésére vagy kizsákmányolására használják fel, a helyett, hogy a világosság fáklyáját lobogtatva üznék

a tudatlanság homályát s terjesztenék a jóllétet és boldogságot, azok az őrállók urunk szavai szerént nem pásztorok, hanem béresek s az emberiség mivelődésének történetében sötét ponttal jelelve örökitik meg magukat, sőt méltók lennének a Bál papjainak sorsára, mert önmagukkal együtt veszélybe döntik az ügyet, melyet szolgálnak s előre ássák a jól megérdemelt sirt önmaguknak; de kérdhetjük a költővel: vajh ki irja e szót majd sirjokra: *feltámadás?!*

Megismeritek az igazságot s az igazság szabadokká tesz titeket, mondja idvezitőnk: szabadokká a babona, tévelygés és előitéletek nyügeitől: szabadokká a lelekölő czeremoniák terheitől s földi közbenjárók békóitól s akkor nem imádjátok Istent sem Jeruzsálemben, sem a Garizim hegyén, hanem imádjátok lélekben és igazságban, mert az atya ilyen imádókat keres; s akkor valósul meg az apostol szava: vettétek nem a szolgaságnak, hanem a *józanelmének lelkét!*

Még csak pár pillanatra veszem igénybe figyelmeteket atyámfiai, hogy röviden öszszegezzem az elmondottakat. Rámutatni igyekeztem beszédemben társadalmunk egy némely hibáira s emberi gyengeségeinkre, melyek, ha alapigénk szavait megtartanók és követnők, elenyésznének mind egyen-egyen. Kérlek tehát törekedjetek atyámfiai s főleg ti, a kik a gondviselés által a nép vezetőivé vagytok állitva, arra, hogy a nép tápláltassék az igének meg nem mételyezett eledelével: mert csak ekkor szól az úr népéhez eme biztató szavakkal: *az én lelkem meg nem utál titeket; ti közöttetek járok szüntelen, leszek néktek Istenetek, ti pedig lesztek én népem.* Ámen.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

UNITÁRIUS TÖRTÉNETIRÁS ÉS KÁLVINORTHODOXIA.

Első Rész.

Családügy és orthodox politika.

I. Fejezet.

Visszapillantás a protestáns irodalmi társaság ügyére. — A Károli-Emlékkönyv és Károlyi Gáspár életrajza. — „Unitáriusok Magyarországon.“ — Mint fogadta az egyházi és világi sajtó. — A „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ vitézsége — Révész Kálmán és az ő „Unitárius Történetirása“. — Nagy öröm Izráel táborában. — Első vád: a kálvinizmus nem lehet a jövő vallása. — Az igazság kitör és eget kér. — Második vád: Révész Imre Kálvint nem helyezi a Krisztus mellé. — Bepillantás az orthodoxia stylusába. — Orthodox vélemény Kálvinról. — Kálvin vélekedése magáról és az — emberekről. Kálvin megdicsőülése. — A fenhéjázó skót papság és a legdicsőbb Kálvinegyház. — Ők Isten küldöttei, ők angyalok, ők a föld örömei és gyönyörűsége, szépen szóló szirénák és Isten puzdrájának válogatott nyilvesszői. — Ők csillagok, ők végtelenül magasabban állanak az emberiségnél, ők — Istenfiak.

Mindenki tudja a protestáns irodalmi társaság ügyében lefolyt vita végeredményét: az unitárius püspök s vele az unitáriusok kiléptek a társaságból, hogy bennmaradásuk a kálvinista pártok békéjét ne veszélyeztesse. A bonyolult kérdés ezzel egy időre megoldást nyert. A modern párt elnémult. Az orthodoxok diadalt arattak.

Nem mondhatni, hogy valami nemeslelküen használták volna fel az unitáriusok visszavonulásával kicsikart győzelmet. Czikkeket, gúnyos czélzásokat közöltek lapjaikban, melyek az unitárizmust még a protestans vallások körén is kivül helyezték. [1]) Papjaik folytatták az izgatást az alföldi nép között a „hamis testvérek“ ellen, hol ezeket széltiben zsidózóknak és pogányoknak nevezgetik; [2]) sőt a deb-

[1]) Vesd össze: „Igen, mi debreczeniek mindig azt állítjuk, és pedig a leghatározottabban, hogy az unitáriusok nem tartoznak a protestánsokhoz.“ Debr. Prot. Lap. 1891. 167.

[2]) 1890. elején egy „Protestáns Népujságot“ is indítottak a „szervezkedni kezdő unitárius mozgalom“ ellen Veszprémben. A debreczeni orthodox lap „*örömmel* és *ismételve* üdvözölvén“ a nagy férfiút, „*ki egy ilyen nehéz feladat* megoldására *mert vállalkozni*“, legott mindjárt szives készséggel elösmeri az új és hasznos collegáról: „Tömérdek sok poriasság van e két számban, úgy egyes czikkeiben, mint még a szerkesztői mondanivalókban is.“ Szeretne „mutatványokat“ is közölni ezekből; de teljesen fölöslegesnek tartja olvasói előtt s csak annak meggondolására inti az új szerkesztőt, hogy a XVI. és XVII-ik sz.-ban jól használt kálvinista hang ma már semmiképen nem áll kellő irodalmi szinvonalon.“ Debr. Prot. Lap. 1890. 33—34.

reczeni hittanhallgatók nyilt vitatételül tüzték ki a felvilágosodás 1888-ik esztendejében: vajjon keresztények-e az unitáriusok? S keresztényvoltuk mellett orthodox mód szerint szavazattal döntöttek.[1])

A lezajlott irodalmi vitából az a fontos tanulság is kitünt számunkra, hogy az unitárius vallást nemhogy ellenségei, de még jó barátai sem ösmerik eléggé. Orthodox aai is egyremásra ismertették közönségükkel történetünket és hitelveinket; persze a saját izlésük szerint úgy, hogy nem volt köszönet benne. Mosolyra indított e mellett bennünket a diadalittas Debreczen győzelmi lármája is. Hogy a Révész Imre által újabban fölvett ócska ösvény az önérzet ily gazdag mezejére vezessen, azt mi valóban eddig sohasem hittük. Szinte kedvünk támadt amaz ismeretes római rabszolga szerepére, ki a kegyetlenül triumpháló pogány hadvezérnek szüntelen fülébe kiáltozhatta: Emlékezzél reá, hogy ember vagy!...

Ily érzeimek és gondolatok között került kezünkbe az „első magyar bibliafordító" emlékünnepén kiadott Károli-Emlékkönyv. A rendszerinti gyönge tartalmon és az összes magyarországi protestansok által, úgy látszik, jónak talált eretnekező hivatalos hangon kivül még jobban meglepett bennünket a naprágyi ev. ref. lelkész, S. Szabó József tiszt. úr, közelismeréssel koszorúzott jeles műve, a nagy diadalt arató „Károlyi Gáspár élet- és jellemrajza." E 12 darab aranyat érdemlő s a gönczi emlékünnepen nyilvánosan is felolvasott pályamű, a tudatlan nép közt ezer meg ezer példányban való terjesztés helyett, jobb lett volna, hogy tisztító tűzre vettetve örök feledésnek adassék. Nem egyhamar nevezhetnénk meg művet, mely az őt evangelionii szabad szellemben fölnevelő sárospataki iránynyal merőben szakítva az uralkodó debreczeni tonushoz esetlenebb módon csatlakoznék. Valóban S. Szabó József úr, a debreczeni történelmi iskola legzöldebb sarja, kiben Nt. Balogh Ferencz úrnak kiváló öröme telhetik. A gönczi emlékünnepen az összes magyar protestans világnak bemutatott „élet- és jellemrajz" a debreczeni „hittanszaki" közlönyökben megjelenő klasszikus egyháztörténeti munkákkal mindenféle orthodox jelesség szempontjából teljes sikerrel vetekedik.

Megenged a nagytürelmü nyájas olvasó, ha a hazai protestáns

Mi volt e lapokban, már csak abból is meg lehet itélni, hogy maguk a jobb érzésü ref. papok szólaltak fel ellene és nyomták el a virágzani kezdő XVII. sz.-i orthodoxia ez érdekes késői hajtását.

[1]) Mennyire ragadhatja az embereket a gyülölködés, világos bizonysága ennek *ez igazán elszomorító eset*, jegyzi meg „*debreczeni* papnevelés" cz. alatt az Evang. Egyház és Iskola. (1889. 28. l.)

V. ö. Az utósó Zápolya halála után „Dávid napja is leszállt, fokonkint *messzebb-messzebb távozott el a keresztyénség szent körétől.*" Balogh Ferencz: Beszédek. Debreczen 1866. 42. l. — „Dudics ... a hitetlenségben (értsd: az unitárizmusban) annyira haladt, hogy csaknem kivül helyezé magát utójára a keresztyénség szent körén." U. o. 43 l. — Íme a fa s *ez* gyümölcse!

tudományosság előtt oly nagy érdemeket szerzett [1]) (levelenként egy aranynyal jutalmazták!) jeles müvecskéből egy kis díszes virágbokrétát kötözök emitt össze a tanúlni vágyakozó goromba fiatalság használatára:

— Nagyságos dolgokat mívelt már 1529-ben az Úr hazánkban is! A felserdült, okos és tudni vágyó Károlyi fölvette a tudomány vándorbotját és bejárta vele Helvetia és *Strassburg több tanintézeteteit.* Wittembergában még akkor ott élt és tanított a *valódi jézusi jellemü* Melánchton, kinek egyik-másik előadását 2 ezer fiatal ember hallgatta. Ily körben mozgott és tanúlt Károlyi és így *nem csuda, ha naponként növekedett Isten és emberek előtt való kedvességben*, s szorgalma és nagy tehetsége *árán* bizonyára *nagyon kimüvelte* magát. Tudjuk róla *különösen*, hogy a zsidó, görög, latin és *német* nyelvben tett szert *nagy jártasságra.*

— *Mint mindenütt,* úgy Gönczön is, az új hitvallást az egész város elfogadta. A régi kath. eklézsia *önmagától* megszünt: parochiáján — a pápa helyett! — Lutherrel és Kálvinnal *álmodozott* a lelkipásztor. A községi élet Kálvin példájára mindmegannyi apró *Genfet*, egy-egy kis köztársaságot csinált városaink és falvainkból. A polgári törvényszék gyakorlá a *legnagyobb ügyességgel és mérséklettel* az egyházi bíráskodást is. *A polgári és egyházi*, közös akarattal munkált *jó rend mellett* a családi élet is *ment maradt minden szennytől,* erkölcsi tisztasága és patriarchalis egyszerűsége által *tündöklöttt!* (7 l.)

— A *lángszellemű,* buzgó és tevékeny Benczédi Székely István után „hegyes ösztönnel“ tollat fogott Károlyi az ország romlásának okait mégis *az erkölcsi és vallásos sülyedésben* találja (9 l.) Ekkor a *legnagyobb és leg tisztább gondolkozásu* szellemeket valami *sötét daemon* szállotta meg, miért is a testvér prot. felekezetek közt az ellenségeskedés már 1557-ben megkezdődött Erdélyben. (Itt a világért sem árulná el a circumspectus szerző, hogy a Kálmáncsehivel erőszakos módon fellépő kálvinizmus volt tulajdonkép ez a „sötét daemon.“) Az elharapozó türelmetlenségnek még a kálvinistákat is keserítő tünetei mellett a *vallásos térelyg<u>y</u>és is* felütötte fejét. Egri Lukács ungvári (?) lelkésznél *megragadtak* némi *eretnek hangok.* Károlyi bebizonyította (!) *reá* és *tanaira* az *eretnekséget.* 1567-ben a *mennyei rend* fentartására bocsátották ki a debreczeni hitvallást a *hithű* elődök. *Balga térelygések* helyett a „magyar vallás“ volt Kálvin hitnézete. Egri Lukács *hamis prófétáinak tévtanai* által nyugtalaníttatván, Károlyi *elnyomta a botor embert és tudományt* s az *igaz hitnek* aláirni vonakodó *eretneket* fogságra vetették. Még *onnan is izgatott* egy ideig Egri: végre 1573. jan. havában aláírt a váradi püspöknek és szabadon bocsátották. (?)

---

[1]) A „jelesen szerkesztett“ Protestáns Egyh. és Isk. Lap például épen az „Unitáriusok Magyarországon“ cz. mű első lerántása alkalmával a naprágyi kálvinista lelkész munkájáról ily elismerőleg nyilatkozik:

„A *lendületes, szépen irott, vallásos lélekből fakadt, hiterősítésre alkalmas*, népies biográfia *dicséretes tulajdonságait már* az I-ső kiadás megjelenésekor *kimutattuk;* most *csak* regisztrálni kivánjuk *azt az örrendetes tényt*, hogy a *derék kis füzetke* már a második kiadást is megérte. *Melegen ajánljuk terjesztését népünk körében ... A hivek lelki épülésére szolgál!*“ (1891. 420.)

— Ezalatt Erdély ifju fejedelme *hajlandóságot mutatott* az unitárius valláshoz, mit az ő udvari papja és udvari orvosa *nagyon felhasználtak.* A *különben* lángszellemü és nagytudományu Dávid Ferencz *becsvágyát* helyezé abban, hogy méltó (?) ellenfelét, Méliust, legyőzze. Károlyi *egész erejével* tiltakozott a *tértanok* és Dávid *balfelfogása* ellen. A váradi disputatión ott volt Thury Pál *sajószentpéteri* (?) pap is. Ezek után 1575-ben Kassán egy *ily latinnyelvü* harangot öntöttek: „*Hitszónok Károli* Gáspár“ etc. A *luth. Sirndi* hatalmasan segíté Károlyit Kassán a helvét hitvallás *gyökeresen beplántálásában.* 1587-ben a városi tanács az *ördög nevében* utasította ki az Isten nevében nősülni vonakodó istenes vén embert. Miből világosan kilátszik — Szabó úr szerint — hogy *az ő egyéniségének kiváló hatása volt* Kassa város luth. lakosaira: jóllehet *a luth. templomba lépéstől kálvinista önérzete tartotta őt vissza!* 1567-ben *Szegeden* kálvinista újtestamentumot adtak ki. Az újabb biblia nyomtatása közben Károlyi e Simeoni dalt dudolgatta: [1])

Ha tömjénem javát az oltár
Izzó tüzére hinthetem;
Elég! elég lesz! vén szolgádat
Bocsásd el akkor Istenem! [2])

Az 1592-ben elhalt Károlyi emlékkövére azután *ezt* a latin (!) distichont vésték:

„E nagy férfit adá Károly, nevelé *Witeberga,*
Papszéket s temetőt Göncz *fala* nyújta neki.“

Az ilyfajta jelességekben csaknem kifogyhatatlan Károlyi-életrajzoknak támadt egy kis gyönge viszhangja az én „Unitáriusok Magyarországon“ czímű művemben. Ügyekeztem, a mennyire fogyatékos erőmtől kitelhetett, kimutatni, hogy az élni kivánó és tévhitterjesztő egyetlen magyar felekezetet mily erős szálak kötözik az ős kereszténységhez, mily keserű harczok választják el az üldöző orthodoxiától és hogy mily biztató remény kecsegteti immár a közel jövőben is...

Nem mondhatni, hogy egyháztörténetirodalmunk terén való nyilt föllépésem protestáns atyánkfiainál valami tulságos nagy tetszésben részesűlt volna. Míg a világi sajtó ez első kisérletet érdemén felül fogadta; míg a katholikus sajtó figyelemre vehető dolgokat talált benne; sőt még a lutheránusok is tanulmányozásra méltónak ítélték: addig a Kálvinpárt részén álló orthodox lapok nem akartak egyebet látni benne „kihivásnál“ és „unitárius vakmerőségnél.“ Síkra is szálltak azonnal az ősök hagyományait védő hithősök s a meg-

---

[1]) Vagy mint S. Szabó József úr magát sokkal ékesebben kifejezi: „epekedő vágygyal sóhajtgatá sokszor a Simeoni dalt: Ha tömjénem javát“ stb.

[2]) A Tompa Mihály ódája! Szakasztott épen úgy megy ez, mint a kolozsvári Ellenzék bibliás énekei. . . Mikoron az ifiú Izsák megpillantotta volna Eliézerrel az ő Mésopotámiából jött bájos ifjú menyasszonyát, öröme e szavakban tört ki: „Rebeka, Rebeka a neve!...“ A többit lásd az Ellenzék 1892. évi kánikulai számaiban.

indúlt tollharcz eredményéről a nagy közönség előtt beszámolni lesz a következő sorok feladata.

*

1891. tavaszán küldtem szét sajtó alól kikerűlt művemet. A túlsó tábor tüstént megmozdúlt és jellemző tünetekben jelentkezett mindjárt az első hatás. Míg a Sárospataki Lapok nyilt szívvel ösmerte el, hogy „könnyen folyó nyelven, forrásokra támaszkodva, valódi írói hivatottsággal szövi-fonja szerző az események szálait, festi a magyarországi unitáriusok és kálvinisták küzdelmeit, de erősen felekezeti színezettel, főképen a kálvinisták ellen“ (1891. 268. l.); addig a budapesti Protestáns Egyházi és Iskolai Lap félszeg czélzatossággal rontott mindjárt hevesen neki. Egyes kikapott, sőt elferdített idézetek alapján a legelfogultabb műnek próbálta feltüntetni s a megtámadott orthodoxia ügyébe szemmel láthatólag iparkodott a lutheranus testvéreket is belevonni. A jó lutheranusoknak azonban kevés kedvök telhetett a kálvinista orthodoxia olcsó dicsőségéből magoknak részt követelniök . . .[1])

Nem hallgathatom el ez alkalommal, hogy épen e budapesti Prot. Egyh. és Isk. Lapban négy évvel ezelőtt ugyancsak a mostani szerkesztő kegyéből a legkíméletlenebb támadás jelent meg az orthodox kálvinizmus ellen,[2]) mely támadó czikk a helvét hitvallást és a méliuszi igazhitüséget a l glealázóbb módon kigunyolva, e *beteges* irány hiveit tánczoló derviseknek nevezte s vér-kelésnek, a minek kiirtására kard és beretva kell; és hogy ugyane jeles orthodox lap az előbbi szerkesztő, Ballagi Mór, vezetése alatt 30 hosszú éven keresztül Kálvinról és irányáról mindent inkább elmondott, csak épen jót nem. És ime most, hogy *törvényes alapon s a tudomány fegyvereivel* történik amazoknál sokkal szelidebb megtámadás: az agg mat-

---

[1]) Vesd össze: „*Két érdekes műre* hivjuk fel olvasóink figyelmét. Az egyik: *Unitáriusok Magyarországon*, tekintettel az unitárizmus általános történetére. irta Kanyaró Ferencz. Ára 1 frt 60 kr. A másik: *Locke*, irta Szabó Aladár. Ára 65 kr. A hazai egyházi történelem s a bölcsészet kedvelői s tanulmányozó, *élvezetet s tanúságot meríthetnek a derék szakművekből*. Evang. Egyház és Iskola. Pozsony. 1891. 100. l.

„Die Monographie von *Kanyaró* ist ein Zeichen der Zeit, ein Werk des gegenwärtig sehr rührigen, anticalvinistisch gerichteten Unitarismus in Ungarn . . . Die Bekämpfung der calvinisch-debreziner Orthodoxie bildet das Hauptmotiv für die Geschichtschreibung des in ungarischen literarischen Kreisen wohl bekannten Verf. — *Das bleibende an dieser Schrift ist die scharfe Beleuchtung der dogmatischen Orthodoxie des Calvinismus und der dogmatischen Lehrstreitigkeiten des 16. Jahrhunderts in Ungarn überhaupt, die so ausführlich nirgends behandelt worden sind.* Selbstverständlich hat das Werk, das zwar leicht fliessend geschrieben ist, aber tendenziös den Stoff gruppirt . . . im calvinischen Gegenlager eine scharfe Polemik hervorgerufen, an der sich Prof. Kenessey in der „Prot. Szemle“, Pastor Zoványi in den „Századok“ und Prof. Révész in einer selbständigen Broschüre betheiligt haben. Sie alle beleuchteten diese „tendenziöse unitaristische Geschichtschreibung“ in grellen Zügen, *während die ungarische liberal Tagespresse das Werk warm begrüsste.*“ Theologisches Literaturblatt. Leipzig XIII. Jahrg. Nr. 11. S. 124.

[2]) Lásd e czikk s az egész irány *orthodox* méltatását a Szabad Egyház VI. évf. (1889.) 3-ik számában.

rona legott berzenkedik, ideálját változtatja s hűtlen elhagyott régi urához visszatér. Szíves készséggel elismerem, hogy a megtérés bármily későn is teremhet jó gyümölcsöket. Csak annyit vagyok bátor mégis ez egy esetnél megjegyezni, hogy az olvasó közönség előtt oly fennyen hangoztatott „*bővebb ismertetés*“, bár a derék lap a mult év folyamán négy vagy öt izben is neki esett művemnek, ez idő szerint már huszadik hónapja késik s úgy látszik, végképen elmaradt.

Nagyobb hévvel fogta fel az orthodoxia védelmi ügyét Révész Kálmán, pápai akadémiai ny. r. tanár s a Dunántúli Protestáns Lap ifjú, de tekintélyes szerkesztője. Mint a nagyhírű Révész Imre fia s a debreczeni hagyományok buzgó és féltékeny őre, nemcsak nagy harsányan megfujta mindjárt a szent kürtöt, hanem jó maga is vitézűl sorompóba szállt. Lapja egyik áprilisi számát szentelte a kolozsvári támadások visszaverésére s a felette hosszú czikk legvégén futó betűkkel vonja le a conclusiót: „*K. F. mint történetíró sok kiváló tulajdonsággal bír . . . nagymérvű elfogúltsága miatt azonban komolyan számba nem jöhet.*“ (1891. 14. sz.)

„Mint történetíró komolyan számba nem jöhet“, hangoztatja ugyanezt nyomatékkal a bevezetésben is. S hogy e lesújtó meggyőződését nyilván is demonstrálja, az egész hosszú vezérczikket, nem kímélve a költséget, külön brochure-ben is kiadja[1]) s megküldi nekem is, a lapoknak is, egyes kálvinista tudósoknak, sőt iskolai könyvtáraknak is. Némi elégtétel érzetével jegyzem ezt ide föl: mennyire nem vette számba igénytelen művemet Révész Kálmán; s hálám csekély jeléül igérhetem, hogy széleskörű tudományosságon s a mi debreczeni irányú művet mindenek fölött jellemez: kiváló dialektikai ügyességen épült művét a magam részéről nagyon is figyelemre méltónak ítélem. S nemcsak hogy figyelmemre méltatom; de meg is felelek reá az én csekély s a Révész úré mellett mindenesetre számba sem jöhető tehetségem szerint.

E komoly feleletre a tudós és nagytekintélyű író iránt érzett őszinte becsűlésen kívül, nem kevésbbé kényszerít az orthodox párt sajtójának zajos tetszésnyilatkozata is, mely egyhangúlag elismeri, hogy Révész K. az ő „Unitárius Történetírásával“ ugyancsak megtalálta énellenem a *való igazat.* Mind a mellett remélem, hogy R. K. nagyértékű röpiratának megvizsgálása meglehetős jó alkalmatosságot nyujt a két fél között fenforgó véleménykülönbségek tisztázására. Annak pedig, hogy kissé időtelve válaszolok, szolgáljon némi mentségéűl a magvas röpirat tartalmi nehézségein kivül az is, hogy volt rá egy kis gondom, meg ne szólaljak, míg Debreczenből, az orthodoxia ma élő főfő tekintélyétől, a válasz könyvemre meg nem érkezett . . .

R. K. a nagy római polemikus, Cicero, módjára az első nagy hévvel megfujt riadó után nyomban elösmerőleg nyilatkozik a számba

---

[1]) Unitárius Történetírás. Néhány megjegyzés Kanyaró Ferencz „Unitáriusok Magyarországon“ czimű munkájára. Irta Révész Kálmán a pápai ev. ref. theologiai akadémia ny. r. tanára. Pápa, 1891. 8. r. 17. l.

nem veendő unitárius történetíró előnyös oldalairól. Szerinte „K. F. fiatal unitárius tanár, mint történetíró, sok kiváló tulajdonsággal bir. Fáradhatatlanul és szerencsésen gyüjti az adatokat, *kellően (!) tudja azokat csoportositani* ; irálya könnyen folyó, előadása lekötő és érdekes: ugy hogy *ezen tekintetekben* munkája *valóban az első sorban áll* ujabbkori e nemű termékeink között. Egy kelléket azonban — melyről a történetíróra nézve elmondhatjuk, hogy „mindent (!) pótol, de nem pótolja semmi“ — elfogulatlanságot vagy tárgyilagosságot, fájdalom, hiába keresünk nála . . .“ (Lásd: Unitár. Történetírás. 4. l.)

E szépen hangzó bevezetés után, méltató itéletét egy kis orthodox fordulattal meg is fűszerezvén, legott a dologra tér, elmondván alanyias kitörések között, hogy arról nem is akar ő bővebben szólani, hogy a birálat alatti mű szerzője az unitárius *testvérek* átalános szokásaként multat, jelent, jövőt egyaránt az unitárizmus számára foglal le; hogy t. i. maga Jézus, épen úgy mint később az apostolok, az Isten egységét tanította s hogy az unitárizmus az egyetlen magyar keresztény vallás, melynek sokáig tiltott szabadelvű tanai ma már az egész ország vallásos gondolkozását áthatották s melynek maga Kossuth Lajos jósol legtartósb jövőt és legnagyobb elterjedést. „Mindezen *gyermekes* dicsekedéseket és ábrándokat“ a jószívű Révész Kálmán a maga részéről a „legkevésbbé sem akarja megzavarni: legyen nekik az ő hitök szerint.“ Csakis annyit akar „az *unitárius szerénység eme nyilatkozatára* megjegyezni, hogy *a vaskalap-párt kislelkű révészei...* másképen szoktak nyilatkozni a vallások jövőjéről vagy — ha jobban tetszik — *a jövő vallásáról.* Igy például *Révész Imre* egy alkalommal (Figyelmező 1872: 177 lap) ezeket mondja: „a valódi tiszta keresztyén vallás a lehető legtökéletesebb, sőt az egyetlenegy tökéletes vallás, mely egykor valódi világvallássá leend, és pedig *anélkül*, hogy *evégre pl. az egész világnak kálvinistává kellene lenni.*“ — Hisz' én is épen ezeket mondom! A legszívesb készséggel szóról-szóra aláírjuk a magunk részéről is e meglepő józanságról tanúskodó beismerő nyilatkozatot. Mikor a valódi tiszta ker. vallásról van szó, az egyetlen egy tökéletes vallásról, mely világvallássá, vagyis a jövő vallása leend: már akkor hire-pora sem lesz a kálvinizmusnak, vagy bármiféle Kálvinos vélekedésnek! . . . E korántsem váratlan megegyezés konstatálásáért ugyan kár volt egy egész röpiratot kinyomtatni!

És ím' e kicsinységből már világosan kitünik ifjú birálómnak egyik legjellemzőbb vonása! Révész Kálmán bálványozza saját atyját s minduntalan hivatkozik reá, az ő példáját előtérbe tolva, ha van ok rá, ha nincs. Szóban, tettben, gondolatban és meggyőződésben csupán csak boldogult szülejét törekszik utánozni; nem fontolva meg, hogy a másolat, mint másolat, soha sem érheti utol az eredetit. . . . A mi legsajátságosabb, épen az itt imént idézett jelentős helyet is ott találjuk Révész Kálmán tekintélyre hivatkozásainál más alkalommal is: tehát egyike a legkedvesebb apai nagy mondásoknak s mint látjuk, mégis mily kevés szerencsével idézi.[1]) Még kevesebb

[1]) Ott találjuk pl. a Dunántúli Prot. Lap 1890. évi 194. lapján is, hol Révész Kálmán úr következő figyelmet érdemlő felvilágosító megjegyzésekkel

szerencsével menti ki atyját egy megérdemelt megrovás alól; vagyis a mint magát birálóm talán egy kissé túlságosan is fiatalos hévvel kifejezi: „legkevésbé sem tartózkodik az *elfogulatlan* közönség ítéletére hivatkozni, midőn Révész Imre emlékének *minden ok és alap nélkül történt durva megtámadását* kell a fiúi kegyelet egész buzgóságával, de egyszersmind a *tiszta igazság nevében,* a leghatározottabban visszautasítania.“ (10. l.)

Őszintén megvallva, nem valami kellemes az apa emlékét kegyelettel védő fiúval szembe szállani. De mivel felfogásom szerint Révész Imre írói működésének megítélése nem csak pusztán családi ügy s másfelől az elvi jelentőséggel felfujt és gunyosan előmbe állított „Unitárius Történetirás“ sem csupán egyedül az én személyi ügyem: ügyekezni fogok tehát e két fontosabb elv érdekében mind a kemény védelmet, mind a neheztelt megtámadást a magam részéről is teljes tárgyilagossággal terjeszteni az olvasó közönség elfogulatlan itélete elé.

Révész Kálmánnak az esik különösen szívére, hogy szerintem, azaz könyvem egyik *aljegyzete* szerint. R. Imre „Kálvin élete“ előszavában nem átallja Kálvint a Jézus Krisztus *mellé* helyezni, a mit én azon a helyen megbotránkozással említek föl, mint káromlásig menő vak hizelkedést.

A neheztelt kifejezés a maga valóságában így hangzik:

— „Servet máglyáját az embertelen vakbúzgóság nyers tölgyfából rakta meg.“ A mi *teljesen* bizonyos! Révész e körülményről könyvében következőleg nyilatkozik: „Hogy a tölgyfa rakást a Servet elleni embertelen indulatból csupa (!) nyers fából alkották volna meg, hogy t. i. a kimulás kínja minél hosszabb és iszonyúbb legyen, *történelmileg igazolva nincs.*“ (Kálvin élete. 2-ik kiad. 196.) Több mint sajátságos megjegyzés ez még Kálvin ügyvédétől is! (V. ö. ugyanott 171. l.) Fölösleges történelmi forrásokra is hivatkoznunk, hogy e barbárság igazolva legyen. Igazolja ezt már csak az is, hogy Servet égése oly hosszasan tartott. De igazolja ezt egy helyen, bár akaratlan, maga Révész is, hol a franczia kálvinistákról következőt mond: „Az itélet rajtok, *természetesen lassú tűzön*, azon ház előtt hajtatott végre, melyben az isteni tiszteletet tartották.“ (159. l.) Tehát szokás volt azon időben *lassú tűzön* égetni meg az eretnekeket. (V. ö. 23. 24. l.) S azt akarja Révész velünk elhitetni, hogy a szerinte is „rettenetes következetességü“ (304. l.) Kálvin Servet kedveért tett volna kivételt?... Kivételt tett volna az a kegyes lélek, a kit saját hivei legjobban ismerhettek s kiről Révész könyvében mégis ezeket olvassuk:

„Széltire Kainnak nevezték őt. Ha az utczán megjelent, a kutyá-

---

kiséri: »Révész Imre az evangyéliomi protestantismus *alaptanaira* nézve (nem Kálvinnal, hanem) a prot. külföldön nagy hatással működő „Evangélikus Szövetség“ eredeti programmjával értett egyet (Figyelmező, 1872. 165), de *azt sehol sem mondja, hogy a helvét hitvallással vagy a heidelbergi kátéval!* Megláthatják, hogy épen Révész Imre volt az, a ki a lelkészi, tanári s más hivatalos eskűformákból *a helvét hitvalláshoz való korábbi erős leköttetést mindenütt elhagyta...*“ (Figyelm. 1872. 179. l.)

kat ráuszították s azok ruháit tépdesték és lábaiba haraptak. Nyilván lehetett hallani eféle nyilatkozatokat: „Urvacsoráját többé nem vehetünk mindaddig, míg ez az iszonyú ember osztja azt, kinek kezéről a legjobb polgárok vére párolog." Kálvin élete. 138. 139. l. „Ha a genfi utczákon megjelent, még a gyermekek által is csufoltatott: a kutyákat széltire Kálvinnak nevezték, a nagy reformátort pedig iszonyú szójátékkal Kainnak csufolták." U. o. 145. l. — V. ö. Bpesti Szemle. XVII. 243. Valóban nagy reformátor s valóban elég méltatlan arra is, hogy a debreczeniek az ő „Egyetlenegyök," az ő „isteni Mesterök" (értsd: Jézus Krisztus) *mellé* helyezzék,— mint azt „nagy" irójuk „jeles" könyve előszavában tenni nem átallja. Mily üdítő fuvalomként hangzik e káromlásig menő vak hizelkedés mellett a dunamelléki püspök bátor szózata.

— Nem tarthatjuk Kálvin Jánost a XVI. század *legkeresztyénebb* emberének, s nem fogadhatjuk el (!) őt, bármely korbeli keresztyénség *magas* példányképeűl. Szász Károly: Kálvin. Bpesti Szemle. 1878. XVII. kt. 244. (Lásd: Unitáriusok Magyarországon. 34. 35. l.)

Megvallom, *elég* kemény szavak ezek s még keményebbekké válnak, ha, mint birálóm „a fiúi kegyelet egész buzgóságával" hirdeti, „minden ok és alap nélkül történt" részemről e „*durva megtámadás.*"

Nem is késett röpiratával legott védelemre sietni Révész K. s a méltatlanul sértő vádat „a tiszta igazság nevében, a leghatározottabban" emígy „utasítja vissza:"

— Lássuk csak Révész munkájából az idevonatkozó szavakat:

„Én Kálvint valóban nagy embernek tartom; de ha a legnagyobbnak tartanám is, soha el nem választhatna engem azon Egyetlenegytől, a mi isteni Mesterünktől, kinek helyét semmi teremtmény soha ki nem pótolhatja.

„Kálvin elméjétől egy gondolat sem volt távolabb, mint az, hogy ő magát eszményül és példányképül állítsa fel, s az, a ki őt mintegy bálványozná, szellemének épen oly ellensége, mint az ő legnagyobb gyűlölője."

„Jellemének valódi nagysága épen abban áll, hogy noha életének egyedüli czélja az volt, hogy az embereket Istenhez vezérelje s nem volt emberi tekintet, a mely előtt valaha megrettent volna, — magát mégis egy nyomorult parányiságnak tartotta s az ő Teremtője előtt, a ki felé volt lelke szüntelen fordulva, a legőszintébb alázatossággal porba borult." (Kálvin élete. Előszó. IV. V. l.)

— Olvassa el *e szavakat* bárki is elfogulatlanul, — jegyzi meg ezután Révész Kálmán — nem fog *azokban* „káromlásig menő vak hizelkedést" találni; nem fogja *belőlük kiolvashatni*, hogy R. I. Kálvint a Jézus Krisztus mellé helyezte volna. Viszont mindenki azt fogja mondani, hogy *K. úr e pontnál vagy nem tudta, mit olvasott és mit irt le; vagy maga sem hiszi el, a mit leirt.*[1])

[1]) Ez utóbbi frázis épen ugy, mint Révész Imre emlegetése, elválhatatlan a R. K. hirlapirói stylusától. Egy évvel előbb pl. az alföldi orthodoxokat lap-

— Ennek kijelentése — teszi hozzá Révész K. — háromszoros kötelességem volt. Tartoztam vele, mint igazságszerető ember; tartoztam vele, mint igaz kálvinista; végre tartoztam vele, mint Révész Imrének fia. (Unitár. Történetirás. 10—11. l.)

Már most ha szabad a neheztelt ügyet nemcsak a fiúi kegyelet világításánál szemlélni, mindenek előtt arra az egyre hivom fel az elfogulatlan figyelmet, hogy a kitünő hirlapíró Révész K. épen négy fontos körülményt felejtett ki számitásából e panaszos sérelem subjectiv tárgyalásánál.

Először is gyaníthatta volna, hogy aligha „minden ok és alap nélkül történt Révész Imre emlékének durva megtámadása." R. I. nagyon is rá szolgált arra, hogy unitárius részről ne selyemlágy tollal illessék. Egész életében a mily szembeszökő hévvel ragadott meg minden alkalmat vallásunk hitelének az avatatlan közönség előtt való leszállítására, e szent buzgalom után a kegyelet gyöngédségét a mi részünkről a mint igazsággal nem várhatta, bizonyára ép' ugy nem is kivánta azt.

Másodszor: ha valamely író oly bőséges adattal rendelkezik, mint ezt én könyvem némely részénél tehettem; ha ez az író előadás közben egy-két oldalvágást ejt, az korántsem azt jelenti, hogy a támadással egyszersmind bizonyítékainak készletét is kimerítette.

Harmadszor: Révész Kálmánt már csak e sorok leírása is itéletében óvatosságra inthette volna: „Kálvin elméjétől egy gondolat sem volt távolabb, mint az, hogy ő magát eszményül és példányképül állítsa fel, s az, a ki őt mintegy bálványozná, szellemének épen oly ellensége, mint az ő legnagyobb gyűlölője." Eszébe juthatott volna az atyját jól ismerőnek, hogy R. I. e szépen hangzó szavakat egész könyvével, sőt irodalmi működésének egész irányával megczáfolta — semmivé tette. S hogy épen magában, főműve előszavában oly tűntetőleg mégis szem elé állítja: kell annak némi okának lenni, fekszik ez alatt valami . . .

S e sajátságos tény reá vezet a figyelmen kivül hagyott negyedik körülményre is: az igazi orthodox írók hamisítatlan eszméinek akkor is szirén a hangjok, mikor másfelől csunya halfarkban végződnek. A fiúi kegyelet buzgóságától elfogult birálónak oly édes hangzással töltötte el e szirénhang az ő füleit, hogy a halfarkat is meglátni, a legszelídebben szólva, nem találta érdemesnek.

Révész Imre irályának kitűnő sajátsága mind a mondott szirénhang, mind a szirénafark. Ennek bebizonyítására igen alkalmas éppen a vita alatt álló hely, melynek azonban véletlenűl éppen csak egyik felét állította az elfogult R. K. az elfogulatlan közönség itélete elé. A véletlenségből elmaradt másik fél pedig ilyetén formán hangzik:

---

jában így leczkézteti: „Még arra is folytonosan hivatkoznak, hogy ők a Révész Imre álláspontján vannak s a Révész Imre szellemének örökösei, munkájának folytatói: ezen állításukra már *minden elfogulatlan* ember azt fogja mondani, hogy *vagy nem tudják, mit beszélnek*: *vagy ha tudják, akkor tudva nem mondanak valót.*" Dunántúli Prot. Lap. 1890. 194. l.

— Ma-holnap épen háromszáz éve lesz, hogy *a keresztyén anyaszentegyház egyik világtörténeti értékű nagy reformátorának* Kálvinnak földi részei, Genf városának köztemetőjében, egy jeltelen s *most már teljesen ösmeretlen* sirba tétetének.

Oly egyszerű s mégis annyi vész által zaklatott helyzetben, mint a milyenben Kálvin élt, s csupán (?) a szó és a toll hatalmával, *aligha vitt valaha valaki nagyobb dolgokat véghez, mint a milyeneket ő véghez vitt.* A székelyföldi havasoktól a skót bérczekig, s a franczia partoktól Észak-Amerikáig (=Atlanti óczeán!) láthatók nyomai *nagy lelke hatásának*, melynek *erejével* nemcsak a *tiszta keresztyénség tanai mellett* küzdött nagy diadallal, hanem *népek életirányát és jellemét változtatta, nemesbítette és szilárdította meg.*

Ő általa az Isten valóban nagy dolgokat vitt véghez !

Ily nagy ember minden bizonynyal megérdemli azt, hogy a maradék az ő élete folyamával megösmerkedjék, s *tanúlságot és erkölcsi erőt merítsen abból.*

Legyen elég ennyi annak indokolása végett, hogy miért szántam el magamat e mű irására. — Lelkemből fájlalnám, ha *más hitfelekezetű hazámfiai*, kik netalán e művet olvasandják, *valami olyast* gondolnának felőlem, mintha én e mű által *bármely* egyházat s annak kitünő férfiait sérteni akartam volna . . . De mit tegyek, midőn előttem mint történetiró előtt tények, adatok állanak . . . A történelmi hűséget és igazmondást tehát senki ne tartsa felekezeti elfogultságnak.

Én Kálvint *valóban nagy embernek tartom*, de *ha a legnagyobbnak tartanám* is, soha el nem választhatna engem *azon Egyetlenegytől, a mi isteni Mesterünktől*, kinek helyét semmi teremtmény soha ki nem pótolhatja. [1])

Már most az itt közölt sorok értelmezése felől kettőnknek kétféle a vélekedése. R. K. saját gondolkozását az atyjáéval *összevetve* azt állítja, hogy Révész Imre Kálvint nem helyezi a Krisztus *mellé* s bizonyítgatja ezt két oly üres tétellel, melyek közűl egyik sem állhat meg a komolyabb kritika előtt. Én ellenben a Révész Imre gondolatmenetét a kálvinista orthodoxia szellemével *összevetve* most már meg éppen azt mondom, hogy R. I. Kálvint nem csak az ember Krisztus, hanem az Isten mellé is helyezi s bebizonyítom ezt saját művéből vett félremagyarázhatatlan idézetekkel.

Révész Imre „Méliusz Péter emlékezete“ (Debreczen, 1873.) czímű „jeles“ műve bevezető részében a debreczeni orthodox kálvinizmusról, ez „apostoli dicső vallásról“ (5. l.) beszélve szórúl-szóra így nyilatkozik:

— Itt már (t. i. Debreczenben a XVI. sz.-ban magyar *puritánokkal*, azaz oly református keresztyénekkel találkozunk, a kiknek egyházi élete, intézményei és szokásai, *tisztán* az evangyéliom alap-

[1]) Ime a rendes orthodox eljárás a maga kendőzött mivoltában! Révész az ő Kálvinjával felérve a legmagasabbig, az Egyetlenegyig: most megfordúl hirtelen, bűnbánón mellét verdesi és a *más hitfelekezetűekre* tekintve a felvivő nyomok eltörléséhez lát — a fia által is közönség elé állított szirénhangú szép mondásokban.

elvei s az ős keresztyénség példája szerént reformáltattak; vagy más szavakkal: oly magyar reformátusokkal találkozunk már itt, a *kik ama nagy szellemnek, a dicső Kálvinusnak* (s tehát nem Jézusnak!) *nyomain léptek az evangyéliom alapjára s közeledtek az ő teremtő és megváltó Istenökhöz.*[1]) (2. l.)

Ime a nagy Révész, mikor a „más hitfelekezetűekre“ nem tekint az ő jámbor czivisei között hétköznapi dolgozó ruhájában!.... S hogy szavait valamikép félre ne értsük avagy hiában való szónoki áradozásnak ne tekintsük, legott mindjárt hozzá teszi: „Mindez, a mit előadék, *épen nem szónoki vagy költői rajz*, hanem *valóságos történethű előadás.*“ Két lappal hátrább meg valódi orthodox pathoszszal így elmélkedik: „Mindenek felett vigyáznunk kell, hogy valami módon a költői vagy szónoki áradozás, *sőt bármiféle emberi kegyelet is*, az emberbálványozás szerencsétlen bűnébe ne ejtsen bennünket, *csak egy perczre sem.*“ (4. l.)

Ime természethű példában (s nem minden spiritus nélkül!) bemutatva a fennebb említett szirénhang és szirénfark. — Kitünő sajátsága e mellett orthodox íróinknak, hogy a mit állítnak vagy mondanak, azt magoktól ritkán mondják, hanem mint venyigét a száraz karóhoz, egyes kimagaslóbb tekintélyekhez kötözik. Révész imént idézett orthodox eszméjének tekintélytámasztéka a következő:

— Lássuk, hogy egy jelenkori (értsd: Kalvinhitű) franczia író miként jellemzi őt! — Az egyház dicsőségét keresi abban, hogy oly sok szentjei vannak, kikkel a világot csakugyan betöltötte s valóban ezek közűl *egyik szelidebb, jobb*, mint a másik; de *senki sincs, még az apostolokat is ide értve*, a ki a kötelességnek és *az Isten dicsőségének* lobogóját *magasabban hordozta volna*; senki sincs, ki *a szentek szentének igéjével* annyira a lelkiösméretnek mélyéig hatott volna; senki sincs, a ki *az egyháznak valódibb reformátora* volt volna, mint *Kálvin* ... Az *Istennek fián kivül (!) soha még egy ember sem* hirdette úgy *a tiszta és örök igazságot*, mint Kálvin. *Ha elgondoljuk őt minden emberi elemektől, akkor előttünk elérhetetlennek látszik.*[2]) (Kálvin élete. 288—289.)

Ime mily érdekesen jellemző és tanulságos a telivér orthodox gondolkozásmód hamisítatlan megnyilatkozása! Révész K., mint ujabb kor szülötte, azt mondhatná erre, hogy a miképpen Aristoteles szerint egy fecske nem csinál nyarat, azonképpen, a példát alkalmazva, a jóféle szalma közt is mintegy csak elvétve találtatott emez egykét sulyos búzaszem. S itt ismét eléállhat azzal, a mit röpiratában a szomszédos helyekről mutatványképen idézett, hogy t. i. Révész

---

[1]) Ez Révésznek az *igazi* gondolkozása! Míg a Kálvin élete előszavát világosan kitetszőleg ugyanott a 292—293. lapon is idézett franczia író behatása alatt írta: részben ezért is maradt az előszóban oly tökéletlen a kifejezés.

[2]) Természetesen, ha *elgondoljuk őt minden emberi elemektől* .... Ilyen egészséges táplálékkal növeli a debreczeni orthodoxia az ő hiveit! Ha *elgondoljuk* Toldi Miklóst *minden* emberi elemtől, akkor bátran és aggodalom nélkül az angyalok seregének generálisává tehetjük meg őt. Vesd össze e debreczenies szellemű föltevést Kálvin Institutiójának az angyalokról oktató fejezetével!

Imre szerint maga Kálvin sem kivánta magát példányképül felállitani és hogy teremtője előtt a legőszintébb alázatossággal porba hullt. Jól tudván azt, hogy e világon mindenütt és mindenben van rend és némi törvényszerűség, tanulság kedvéért magából Révész I. könyvéből a lehető összefüggésben állítom össze a R. K. kegyeletes felfogását lerontó erősségeket.

— Nincs a kálvinizmusnak főbb elve, mint az, hogy *a legdicsőbb ember is nyomorult semmiség* a véghetetlen előtt, a kit imádunk. *Miként lehetne hát dicsérgetni a gyarló embereket!* — nem egy helyen variálja R. I. e szépen hangzó s fontos „puritán" elvet. (Kálvin élete. 321. V. ö. 304. 293. stb. Méliusz P. emlékezete 4—6 l. stb.)

Lássuk tehát e vezérfáklyaként lobogó dicső elv világánál Révész és Kálvin magok a most köztünk folyó perben ugyan mit mondanak:

Kálvin genfi levele 1547-ben: „Nem akarnék élni csak három napig sem az itteni iszonyúságok között. S im mégis azt hiszem, hogy a reformatio itt már meg van alapítva. [1] Én és társaim el vagyunk szánva, hogy tisztünkben *egy hajszálat sem engedünk* és az Isten *anyaszentegyházát megtisztítjuk* minden oly dologtól, mely *az Úr kegyelme és közöttünk akadályul (!) szolgál.*" [2] Révész Imre: Kálvin élete. 2-ik kiadás. 139 l.

Perrin [3]) porig alázott neje: „Nyomorult ember! Te akarod a Favrekat semmivé tenni? Te szomjazod (Révész úr szerint: te akarnád) a mi vérünket? Tudd meg: elöbb elpusztulsz Genfből, mint mi! — *Kálvin:* A kegyed *szemtelensége*, asszonyom, éppen nem gátolja a konsistoriumot kötelessége teljesítésében. Ha a Krisztus igéjétől kormányoztatni nem akarnak, építsenek új várost magoknak . . Ha a Favrek családjában annyi korona (Révész ur szerint: diadem) volna is, mint a mennyi eszeveszett fő van, mégis csak *az Isten fog lenni az úr Genfben.*" (U. o. 136.)

A kegyes és circumspectus genfi tanács végzése: „A viszály és a gyűlölet, mely a lelkészek és Perrin főkapitány családja közt van, békés uton szüntettessék meg s *engesztelődjenek ki* egymás iránt. *Különösen Favre* azonban, *ezentúl (!) engedelmeskedjék az Istennek!*". . . (U. o. 137.)

Tudd meg nyájas olvasó, hogy az itt annyiszor és oly különös módon emlegetett „Isten" papirosból volt és tulajdonkép a jövevény Kálvin által az őt felkaroló Genfnek szabott legzaklatóbb egyházi és polgári rendelkezéseket tartalmazta. Nem igen akartak engedni a genfiek isten ily zsarnoki képviselőjének; annyira nem, hogy sokáig még saját genfi lelkésztársait sem tudta megalázni az idegen próféta

---

[1]) Értsd: a legiszonyúbb vérontásokkal. Lásd Szász Károly után idézve „Unitáriusok Magyarországon." 27. V. ö. Warga: Ker. egyh. tört. II. 116.

[2]) Hajszálat sem engedni, ez — a Kálvin szerinti Krisztusi jellem!

[3]) A ki legtöbbet munkált azon, hogy az elüzött Kálvint a genfiek visszavegyék. (Lásd Révész: Kálvin élete. 86—88. 134.) S a kit Kálvin végre megöletett. (Révész hallgat erről.)

akarata vak szolgai eszközévé. — „Már nem bizhatom egyikben sem, *még ha akarnám is!* — panaszkodik 1544. tájt a kálvinista papokban bizni nem akaró Kálvin. „Hiszem, hogy *az Úr az ő szájának lehelletével bizonyosan meg fogja őket emészteni.*" Ime az Istennek magának kellett föllépni, csakhogy Kálvin kegyes tervei és óhajtása elvégre teljesüljenek s bizonyára a pokolba is küldte ő fölsége *„az ő szájának lehelletével"* az alkalmatlan s Kálvinnak útjában álló lelkészeket; vagy mint Révész I. magát orthodox kenettel kifejezi: „nemsokára *kienyésztek* Gentből az említett *testi lelkészek* is, s *újak* állottak helyökbe"... (U. o. 108—109.)

„Az, a kitől *erényt tanulhatott, maga az erény is*, a nagy Kálvin" nemhogy a türelem erényét ismerte volna ifjabb kora óta; [1] de még a legkisebb ellenmondást sem akarta türni, a legesekélyebb ellenszegülést sem elszenvedni. Hogy megszerezze magának Róma hatalmát, a pápai csalatkozhatatlansággal szemben felállította az írás csalatkozhatatlanságát, melyet természetesen saját tetszése és belátása szerint ő maga magyarázott. [2] Hogy a szabad vélekedést még csirájában elfojtsa, behozta a praedestinatiót, vakmerőn kimondván az emberi természet teljes megromlását, minden jóra képtelenségét. Ez ám az, a mit orthodox papjaink ily szép szavakkal értelmeznek: Kálvin, mint nyomorú semmiség, a teremtő előtt porba hullott. — Porba hullt Isten előtt, de csak azért, hogy a kegyes puritán dicsekvés szerint lábát a királyok nyakára tehesse...

Révész ur mondja: „A puritán porba borult az ő teremtője előtt, de lábával királyának nyakára tapodott." (Méliusz P. emlék. 23. Vesd össze: Prot Egyh. és Isk. Lap. 1863. 899. 906. stb.)

Ismét Révész ur mondja: „A reformatiónak *igen könnyen sikerült gyökerestől* (?) *megdönteni* a római katholika egyház *nézeteit* (a szabad akaratról) s azok ellenében felállítani és megvédeni *azon igazságot*, hogy isten törvényét egészen *be nem tölthetik* s teljes erkölcsi tökéletességre *el nem juthatnak még a legnagyobb szentek sem*: annálfogva isten előtti megigazolásunkat és idvességünket *egyáltalában nem jó tetteink által*, hanem *egyesegyedül Isten irgalmából nyerjük meg* a Jézus Krisztusban vetett hit által. — Kálvin azonban e ponton meg nem állapodott. „Erős szemekkel nézett, mint a sas, a megemésztő tűz fényébe. Azon kőszikla csúcsra akart felhágni, mely magasan a felhők közé nyulik, kopár tetején megszűnik minden tenyészet s rajta csak egy szál hasznos növény sincs már." Igy jutott Kálvin a maga *rettenetes* következetessége által azon állítmányra, miszerént az Isten az emberek megromlott tömegéből *már eleve csak egy bizonyos meghatározott számot választott ki* az idvességre és örök életre; a többieket pedig *örök* (!) *kárhozatra rendelte*. Az *Is-*

---

[1] Kálvin első munkája (De Clementia) „reform-röpirat akart lenni s célja volt philosophiailag igazolni a vallástürelmet." Lásd Bpesti Szemle XVII. (1878.) 214. — V. ö. Révész: Kálvin élete. 13. — Az orthodox írók Kálvin eretneküldözéseinek megitélésénél első sorban e fiatalkori müvéről szoktak megfeledkezni.

[2] V. ö. Guizot vélekedésével. Bpesti Szemle. XVII. 216—217.

tennek ezen örök végzete ellen, vagy annak megváltoztatására *az ember sem jót, sem rosszat egyáltalában nem tehet!* A ki eleve elválasztatott, az a kegyelemből *soha és semmiképen* ki nem eshetik: a ki el nem választatott, az *bármit tegyen, mégis az örök kárhozat fija marad!* És hogy az isten a maga szabad tetszése szerént *csak némelyeket* választott az örök életre: abban *semmi igazságtalanság nincs, mert az emberi természet annyira meg van romolva, hogy az minden jóra merőben képtelen!*" ... (U. o. 304—305.)

Ujból csak Révész úr mondja: „*Bizonyos*, hogy azon alaptételek, melyekből egy mélyen és szigorú következetességgel gondolkodó fő, mint a milyen Kálvin volt, a feltétlen elővégzet tanát lehozhatja, *magában a szentirásban*, s különösen Pál apostol leveleiben *feltalálhatók; s aligha képes lenne valaki*, habár korunkból is, *csupán a dialektika fegyvereivel Kálvin tanait megdönteni.* Nem czélunk e helyen sem mellette, sem ellene vitázni Kálvinnak: annyival inkább, mert az eféle viták az elmét élesíthetik ugyan, de a *szívet* rendszerént elkietlenitik, sőt *megmérgezik.*[1] Kálvin korában is *inkább az érzelem és erkölcsi önérzet* (!), mint a szigorú tudományosság fegyvereivel harczoltak *sikerrel* az elővégzet tana ellen. *Kálvin minden ellenzést* (!) *emberi túlbizakodottságból, önhittségből eredőnek tartott*, s a feltétlen elővégzet *rettenetes* tanának tekintélyét a tudomány mezején folyvást fenn tudta tartani." (U. o. 306.)

Ezek után az alázatos Kálvin János mondja: „Jól ösmerem mindnyájatok természetét és lelkületét s tudom, hogy intésre van szükségetek; — *még a legkitünőbbek között sincs egy sem, kinek sok hiányai ne volnának* ... Némelyek hidegek s a közjót elhanyagolva, önzésbe merűlnek: mások *saját indulataiknak kedveznek.* Némelyek az *Isten kitünő adományait* nem használják *úgy, a mint kellene*; mások magokat hánytatják *s különös önhittséggel azt követelik, hogy véleményök mindenki által helybenhagyassék!*"... (U. o. 277.)

Emigy czirógatja meg utoljára a jövevény próféta az őt kegyelettel befogadó és tisztességben tartó genfi tanácsot Hanem azért a világért sem kell azt hinni, hogy az ily különös őszinteséggel kimondott szép szavak magára a nagy Kálvinra is reá illenének. Ugyancsak betegágyán „utolsó intő és vigasztaló" beszédében lelkészei előtt maga felől imigyen hagyakozik:

— Sok hibáim voltak, miket türnetek kellett! Mindaz pedig, a mit tettem, *voltaképen semmi értékű.* Tudom, hogy az istentelenek (!) ezen szavamat felhasználják és elcsavarják: de mindamellett is ime másodszor is azt mondom, hogy *mind az, a mit tettem, semmi értékű* és én egy *nyomorúlt teremtmény vagyok.* (Eddig tart a szirénhang!)—Nagyon kérlek benneteket, hogy *a fennálló rendtartásokon ne változtassatok semmit és újításokat ne tegyetek.* Nem *önzésből* mondom ezt, hogy t. i. *az általam létrehozott intézmények mindrégig és úgy álljanak fenn*, hogy azok mellett valami jobbra *ne is gondoljatok*; hanem azért, mert tudom, hogy most (?) minden újítás veszélyes lenne és rosszul ütne ki.—A keresztelési formulát is én írtam és pe-

[1]) Ertsd: Kálván tudományától elvezetik.

dig Strassburgban ... Noha e szerént *azt nagy sietséggel írtam*: mégis azt *javaslom*, hogy *ne változtassatok azon semmit!* ... (U. o. 280—282.)

Tudni kell a fennebbiek gyökeres felfogására, hogy Kálvin egyéb külső és belső egyházi rendeléseken kivül a keresztény élet minden formaságaira nézve is imákat szabott, mint egy ujonnan földre szállt Krisztus. (Lásd ugyanott: 312—314. 316—317. stb.) A mellett azt is jó szem előtt tartani, hogy Révész úr szerint „a kálvinizmus egyik fő jelleme ez: a vallás dolgában egyesegyedül az élő Isten és az ő szent ígéje előtt kell maghajlani." (U. o. 297. — V. ö. 56.) No nem kell azért mindjárt különösképen megíjedni, mert ennek az élő isten ígéjének ki volna más méltóbb magyarázója, mint egyedül maga a legtudósabb Calvinus, a ki kiválóképen hivatott írásmagyarázataiért elvégre még isten különös kegyelmével is dicsekedhetett, mint maga bevallja ezt az ő őszinte betegágyán a tiszteletére egybegyűlt városatyák előtt a következő figyelmet érdemlő komolysággal:

— A tudományra nézve pedig, a melyet tőlem hallottatok, *im ezennel nyilvánítom*, hogy én *nem vakmerően, nem is ingadozva*, hanem *tisztán és igazán hirdettem néktek* az Istennek *reám bizott* (!) ígéjét: mert különben tudom, hogy az Istennek *haragja* épen oly bizonynyal fejemre szállana, mint „*a mily bizonyos vagyok a felől, hogy az én tanításbeli munkáimat Ő kedvesen vette!* És erről *az Isten előtt* és ti előttetek *annál inkább bizonyságot teszek*, mert jól tudom, hogy a *Sátán*[1] az *ő* szokása szerént, az *istentelen, könnyelmű* és *csalárd embereket*[2] fel fogja költeni az *általam hirdetett tiszta tudománynak megrontására* ... (U. o. 275.)

Mindezek mellett isten az ő különleges kegyelmi jeleivel nagy prófétájának még kimulását is minden más halandóké felett világosan megkülönböztette, mint ezt maga Kálvin és az ő Révésze a jámbor hivek előtt nagy kegyesen hirdetik.

(Második közlemény következik.)

KANYARÓ FERENCZ.

---

1) Sátán az Istennek *majma*; szolgája az *Isteni bosszúállásnak*; *álesmes-*
tere minden gonoszságnak és hamisságnak stb. Lásd Kálvin szakavatott fejte-
getését a Sátánról és az ördögökről a hasonlíthatatlan Institutióban. Magyarra
fordította Molnár Albert. 156—164. l. „*Eretnek* tévelygés, dühösködő eszelősség
az a philosophiai hazug csácsogás, hogy ördögök nem lennének. *Nem keresztyén*
az, ki a Sátánban nem hiszen." Lásd u. o.

2) Értsd: azok mind istentelen, könnyelmű és csalárd emberek, a kik a
dicső Kálvin „üdvösséges tudományának" (Instit. III. könyv. 22. r. 1.) nem en-
gednek. Es ilyenek nem csak az ugató Servetebek, Servetus és Arius káromló
csordái (Instit. I. 13: 27. 29. stb.), hanem a keresztyénség szent körén kivül
álló „pápistaság *és mások* is. (Azaz: a lutheránusok. V. ö. Servet halálítéleté-
vel. Kálvin élete. 191.) Figyelemre méltó még az a szent gőg, melylyel Pál
apostol kifejezéseit utánozva még haldokoltában is kárhoztatja Kálvin a szabad
berni egyházat azért, a miért az úrvacsora felől nem értettek vele mindenben
egyet. (Kálvin élete. 282.)"

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1892. sept.

(Tanár kinevezés a montauban-i theol. facultáshoz. „Az én utopiám“ Secretan Károlytól. I.köt. 12-ed r. Páris, Alcan F. kiadása.)

Szerkesztő Ur!

A montaubani theol. facultáshoz, hosszas izgalom után, végre kineveztettek a tanárok. A szabadelvüek jelöltje nagy többséget nyert, s igy megtartották azt az állást, melytől a tulzó orthodoxok meg akarták fosztani. Ez azt mutatja, hogy az orthodox egyh.-tanácsoknak is egy része a szabadelvüek jelöltjére adta szavazatát. És mutatja azt is, hogy a kibékülés hivei szaporodnak a mérsékelt orthodoxok közt, kik már megunták az áldatlan harczokat és némely vezetőknek zsarnokságát, melyet oly régóta gyakorolnak. Ez jó jel a jövőre. S a mi még reménynyel tölt el: hogy az orthodox pártban nagy szakadás mutatkozik, mit épp a montaubani kinevezés hozott világosságra. Jelöltjeik közül egyik se győzött, hanem a mérsékelt orthodoxok jelöltjei kapták meg a többséget a szabadelvüek szavazataival. Ez eredmény a tulzó orthodox vezetőket nagyon felbőszitette. Pedig egy kis engedékenységgel megakadályozhatták volna a szakadást, mit az orthodox lapok, mint az „Eglise libre“, elég érthető hangon meg is mondottak. Kitünt, hogy az egyh.-tanácsoknak rendeleteket küldöttek, hogy kire szavazzanak, de az egyház-tanácsok nem voltak hajlandók ily rendeleteknek engedelmeskedni. S a mi még különösebb, két orthodox tanárnak is ellenezték a kinevezését, de kik mégis kineveztettek. Mindkettő ismert nevü egyén, a theologia tudorai, a kik már több idő óta adtak elé a facultáson és a tanulók nagyon szerették. Az egyik a fia a facultas mult évben elhalt dékánjának, az 1872-iki zsinat által elfogadott hitvallás szerzőjének, egyszóval Boisnak. És kikért ellenezték? Két ismeretlen egyénért, a kik közül az egyik fiatal és semmi jelét sem adta arravalóságának; a másik már koros s tényleg két évig tartott eléadásokat a facultáson, de általános vélemény szerint teljesen alkalmatlan az állásra. Minő meggondoltság volt hát a tulzó orthodoxoktól, hogy e két embert akarták kineveztetni, kik annyira nem odavalók. A másik két tanár nem tetszett e czímzetes tanárok egyikének, ki izgága, s tekintélykedő és zsarnok szellemü ember. Ez kezdette a támadást ellenük az orthodoxia militans hivatalos lapjában, a „Christianisme au XIX. Siècle“-ben. Rendkivül hevesen folyt a harcz, de a mint hasonló esetekben gyakran megtörténik, éppen az ellenkezőjét érték el annak, a mit akartak.

Az orthodox egyh.-tanácsok nagy száma megbotránkozva az eljáráson, nem adott egyetlen szavazatot se a „Christianisme au XIX-e Siècle“ jelöltjeire. Sőt a „központi tanács“ is, mely az 1852-diki törvény szerint egyedül illetékes testület az állam és a consistoriumok közt időközben felmerülő ügyek intézésére, s melynek véleménye a theol. tanárok kinevezésénél mindig kikéretik és a mely nagyobb részint orthodoxokból áll, nem az ő jelöltjüket ajánlta a vallás- és közokt. ügyi ministernek, hanem a másik kettőt. És a minister ezeket is erősitette meg. A tulzó orthodoxok haragja ekkor nem ismert határt, mindenféle vádakat szórtak a központi tanács és a szabadelvüek ellen. Ezekre azonban maguk az orthodoxok megadták a feleletet. A többek közt az egyik lap, melyet éppen nem lehet a szabadelvüek iránti rokonszenvvel vádolni, a következőket irta: „A központi tanács szabadelvü tagjai ellen intézett vád, hogy ők párt szempontból nem akarták elfogadni az evangelikus párt jelöltjeit — mintha bizony e jelöltek nem lehetnének mások, csak is a „Christianisme au XIX-e Siècle“ jelöltjei — épp oly különös, mint a milyen alaptalan.

Azt mondani, hogy a szabadelvü kisebbség az ő három jelöltjét ráerőszakolta a többségre, ez sértő állitás. Laptársunk nem vette észre, hogy haragja teljesen igaztalan. A „központi tanács“ az egyik jelöltet egyhangulag, a másikat egy kivételével egyhangulag ajánlta a kinevezésre. Végre is furcsa dolog, ha egy orthodoxnak egy másik orthodoxxal szembe való jelölése ugy állittatik fel, mint az evangelicus párt elleni ellenségeskedés ténye. A kik a mi pártunkat megosztják, nem a központi tanács szabadelvü tagjai azok, hanem bizonyos orthodoxok, kiket laptársunk is jól ismer. Az „Evangile et Liberté“ meg ugy nyilatkozott: „Hogyha valami legyőzetett, az nem ez vagy ama kisebbségben maradt jelölt, hanem a coteria-szellem, melynek Párisban egy nagy lap a képviselője. Ez a francziaországi evangelicus protestantismus számara csak is jó gyümölcsöket fog hozni.“

Ezekben, azt hiszem, eléggé ismertettem a kérdést, melyet multkori levelemben csak futólagosan érintettem. Feltünhetik, hogy egyszerre három tanári szék betöltéséről kellett gondoskodni. Ez rendkivüli esetnek látszik. De egy-két szó megmagyarázza a dolgot. Tényleg csak egy tanári szék volt üresedésben, a mult évben elhalt Bois dékáné; a másik kettő már el volt foglalva azok által a taná által, kiket a minister bizott volt meg, hogy előadásokat tartsanak, de a nélkül, hogy a consistoriumok ajánlották volna. S ezért kellett most ez eljárásnak és kinevezéseknek történni. Hat éve, hogy a bölcselem tanára, Nicolas Mihály, meghalt és üresen hagyta a tanszéket, melyet annyi fénynyel töltött be, csaknem félszáz éven keresztül. Ez volt az egyetlen tanár, ki a montanbani facultason a szabadelvüség képét viselte. Természetesen, hogy a szabadelvüek meg akarták tartani e tanszéket a szabadelvüségnek. Az orthodoxok ellenben használni akarták az alkalmat, hogy a facultást teljesen orthodox-szá tegyék. Következőleg a consistoriumok megkérdeztettek s a többség egy orthodox egyént jelölt. De az egyáltalán alkalmatlannak látszott a bölcselem tanitására. Mit tegyen most a minister?

Egy világi embert bizott meg a bölcselem tanitásával, a felsőbb normal-iskola egy régi kitünő növendékét. Ugyanazt, kit ezelőtt két évvel Párisba is hivtak a bölcselemi tanszékre. E kinevezés a consistóriumok szabályszerü ajánlatának a kikerülésével történt: az orthodoxok kissé zúgolódtak, de minthogy az illető orthodoxnak tekintetett, nem nagyon tiltakoztak ellene.

1890. novemberben a görög és a latin irodalom tanára kényszerülve levén viszszavonulni, a minister helyébe egy tanárt nevezett ki, de ekkor is a consistoriumok ajánlata nélkül. De ez utóbbi tanár a liberalismus felé hajlott. Ekkor már hangosan kezdettek tiltakozni az orthodoxok. És látva, hogy a minister tiltakozásukat nem veszi számba, az államtanácshoz felebbeztek, hogy semmisitse meg a minister eljárásait. Több mint egy év telt el a nélkül, hogy az államtanács határozott volna. Végre ez év elején megtette elhatározását, megsemmisitve a minister kinevezéseit s elrendelve a consitoriumok megkérdezését az 1852-iki törvény szerint. A minister kinevezéseit sietett visszavonni, örvendve, hogy a zaklatásoktól igy megszabadul és hagyta, hogy a consistoriumok maguk döntsék el a kérdést. Ime ezért, hogy a bölcselem két tanszéke s a latin és a görög irodalomé egyszerre jött üresedésbe.

A három tanár, a kik most már szabályszerüen neveztettek ki, ugyanaz, kiket a minister megbizott volt a tanitással. Mind a három már jelét adta tudományosságának és a tanitásra alkalmas voltának és a tanulók is nagyon szeretik. Ezeket akarták az orthodox tulzók a tanszékekből kitenni.

A bölcselem és a tudományok tanára, Leenhardt, érett korú ember, ki már tizenhét évig tanitotta Montaubanban a természettudományokat, egészen Nicholas haláláig, a kinek ekkor helyébe lépett. Számos természettani munkát irt és a tudományok bölcselméről több czikket. Ezért némely orthodoxok őt darwinismussal vádolták és azt mondották, hogy nem lehet megtürni, hogy a jövő papjainak a darwinismus tanittassék. *Risum teneatis!* Ő mint orthodox ismeretes, de a mint azok mondják, a kik őt ismerik, mérsékelt orthodox, a ki fel tudja fogni, hogy valaki gondolkozhatik másképpen, mint ő, a nélkül, hogy anathemát vonjon magára. A szadelvüek bizottsága ajánlotta őt a szabadelvü consistoriumoknak, a kik egytől-egyig rá is szavaztak.

A görög és latin irodalom s a patristica tanára Montet, fiatal ember s az irodalom és a theologia tudora. Elébb Lyonban volt tanár, honnan ezelőtt két évvel hivta a minister Montaubanba. Ez az a tanár, a ki a szabadelvü párthoz tartozik. A Pentatheuchról egy jeles munkát adott közre.

Jellemére nézve mérsékelt, de mint kritikus sokkal tovább ment, mint némely orthodox kartársa. Ellene az orthodoxok, mikor helyét elfoglalta, a tanulókat fel akarták lázitani, csupán azért, hogy szabadelvü. Azóta a tanulók megtanulták őt becsülni és szeretni.

Az erkölcstan és a gyakorlati theologia tanára, Bois, az elhalt dékán fia még fiatalabb, a theologia tudora, s német egyetemeket is

látogatott. Ő is orthodox, mint atyja volt, de orthodoxiája nem anynyira nyers. A békesség okáért a szabadelvüek bizottsága őt is ajánlotta a szabadelvü consistoriumoknak. De nem mindenik volt hajlandó rászavazni. Valószinüleg azért, mert az atyja volt a szerzője annak a hitvallásnak, mely a szabadelvüeket a zsinatból kizárta.

E tanárok választása kétségtelenné tette, hogy a francziaországi protestáns pártok közt meg van a közeledés és a kibékülés hajlama. Ezt leginkább mutatja az, hogy nyolcz szabadelvü és nyolcz orthodox lelkészből alakult az a bizottság, mely a tanárválasztás ügyében egy felhivást szerkesztett és azt minden consistoriumnak megküldötte különbség nélkül. Ilyesmi csak a hivatalos zsinat előtti korszakban történhetett. Igy lassanként elékészülhet az egyesülés. A mérsékelt orthodoxok ezt akarják. A szabadelvüek is. Ez utóbbiak juniusi gyűlésüket ez ünnepélyes határozattal végezték: „A gyűlés ohaját fejezi ki az iránt, hogy a testvéri egyesülés szelleme, mely utóbbi időben egyházunkban oly örvendetesen nyilatkozik, hozza létre egy egyetemes hivatalos zsinat tartását, melyben a szabadelvüek is megtalálják azokat a biztositékokat, melyekre számitani joguk van.“ Mi ugy látjuk, hogy a láthatár derül és talán nem meszsze van a nap, melyen a francziaországi reformáltak egy testet fognak alkotni egyházuk nagy hasznára.

— Secretan Károly, lausanne-i tanár, ki számos bölcselmi és vallási munkájáról ismeretes, és mindenek felett „a szabadság bölcselméről“ írt könyvéről, közelebbről egy sajátságos s érdekes munkát írt „Mon Utopie“ czím alatt. A könyv tartalma teljesen igazolja czímét. Az utópia s még inkább utópiák sorozata. De bármennyire paradoxok legyenek is némely eszméi, komoly és hosszas gondolkodásnak a termékei.

Szerző magát és a maga körül levőket szemlélve, az egyént és a társadalmat vizsgálva, hiányát látja az eszménynek s ezért arra a következtetésre jön, hogy az egyént és társadalmat reformálni kell. E reformot tárja fel könyvében. Az ember könnyen követi útjában, más kérdés, hogy eszméit osztja-e. Érdekkel olvassa bölcselmi szemlélődéseit, vagy a mint ő előszeretettel nevezi, „jövendőmondásait“ s úgy találhatja, hogy az emberi szivet jól ismeri s eszméinek egy része igaz, s mégis mikor a végére jut, elégedetlenül azt kell hogy mondja: „ez nem elég!“ Nehányat ez utópiák közül bémutatok, hogy fogalmat adjak az ő reformjáról.

Mindenek előtt a társadalmi élet reformjával foglalkozik. A társadalmi kérdés ma napirenden van a társadalom minden körében és meg kell vallani, hogy nem egyszer olyanok tárgyalják, a kiknek még csak egy tiszta fogalmuk sincsen. Hoszszas gondolkodás eredménye, a mit a szerző alkotott. A legcsudásabb átalakulásokról, mondjuk helyesebben társadalmi forradalmakról jövendől. Egy nem is nagyon távoli korban nemcsak a munka lesz szabályozva és naponként hat órára szabva, hanem mindenki dolgozni fog; a részegség a pálinkamérésekkel együtt el fog tünni; a munka és a tőke teljesen egyezni fognak, a helyett, hogy ellenségeskedjenek. Akkor

egyéni vagyon nem fog létezni a földön; az állam lesz a föld nagy tulajdonossa és a kik a földet művelik, az államnak lesznek a bérlői. Az államnak gondja fog lenni, hogy a bérletet az igy nationalisalt föld mívelőivel minden tíz évben megújítsa . . . Hogy ha nem ismernők rég az írót, azt kellene hinnünk, hogy itt egy collectivistával van dolgunk. De nem úgy van. Szükség-e, hogy elészámítsam az ellenvetéseket, melyeket ily elmélet hiv ki? Halljuk csak amaz egyhangú tiltakozást, melyet a földmivesek tennének, hogyha el akarnák az egyéni vagyont törölni, ők, a kik verejtékezve izzadnak, hogy bár egy darabocska földet birhassanak. Egyébiránt maga író is érezte, hogy ellenvetésekkel fog találkozni, de azért nem kevésbé hiszen eszméje igazságában és annak kikerülhetetlen alkalmazásában. Az általános tulajdonra s főleg a földtulajdonra nézve egy megkülönböztetést tesz, melyet már annyiszor tettek, de a mely bevésbé látszik igaznak. Megengedik az ember természeti birtokjogát munkája gyümölcsére nézve, de a föld nem levén az ő munkájának eredménye, birtoka feltétlen jogát sem ismerhetik el. Nekem úgy tetszik, hogy ez csak a szavakkal való játszás. S úgy hiszem, hogy az emberek még nagyon távol vannak attól, hogy megvalósulni lássák a lausanne-i tanár társadalmi utópiáját.

S talán ugyanazt lehet mondani a nőemancipatióra vonatkozó tételére nézve is, azaz a nőknek a férfiakkal való egyenlő jogaira. De hogy ha nem oszthatom is e bölcselő író minden eszméjét, sokban egyetértek vele. Azt joggal mondja, hogy még sokat kell tenni s helyesen emeli ki a nő vallási és társadalmi szerepét. Bizonyára ideje, hogy a nők úgy emancipáltassanak, hogy felfogják az ő felelősségük nagyszerű jelentését, hogy a férfival a családban és társadalomban egyenlővé tétessenek. De nem erre vonatkozik-e író, midőn azt hiszi, hogy a megnyert szabadságnak már a ténye által és a kiterjesztett felelősséggel, a nő kevésbé lesz hiu, kevésbé csalárd, kevésbé pompa- és fényűzés-szerető és hogy következőleg a férfiak kevésbé fogják zsarnoki szeszélyeiknek alávetni? Már sokan vannak a nők között szószólói a szabad házasságnak, kik a kérdést nyilvános értekezleteken tárgyalják — vajjon ez együtt jár-e a teljes emancipatióval, bizonyosan nem, mint író mondja, de a tételből nem az fog-e következni, hogy a házasság erősen megtámadtatik? Félek tőle, hogy úgy lesz. Végre is tudjuk, hogy a társadalmi formáknak csupa megváltoztatása még nem elégséges arra, hogy javítson, hogy az emberi szívet megváltoztassa, de az érzelmek javítása, a hajlamok megváltoztatása természetesen javíthatja a társadalmi viszonyokat.

Egy másik tétele írónak, melyben a vallási kérdést tárgyalja. Itt oly módosításokat hirdet, hogy egymásután érik az olvasót a meglepetések. Hittársainak nagy része nem csak hogy követni nem fogja tudni, de még felfogni sem. Hogyan! fogják mondani, de hát akad-e egy igaz hivő protestáns, ki Szűz Mária cultussát elfogadja? Mert író ezt rajzolja, az isten-anyaságot. Nem kevésbé élénk tiltakozást kelt, mikor egy dogma és hitvallás nélküli katholikus egyház eszméjét fejtegeti, a melyben mindenféle keresztények, bármelyik

felekezethez tartozzanak, helyet találhatnának. Hogy ez egy philantropikus álom, jól tudom, de oly álom, melyre a valóság sohasem fog felelni. Hogyan gondolhatni, hogy egy egyház magába foglalhat: protestansokat, szabadelvü katholikusokat és ultramontanokat és minden saját meggyőződését védőket?

Azt mondjátok, hogy a dogmáknak nincs absolut, csak symbolikus értékük. Jól van. E pontban egyezünk. Azt mondjátok, hogy a vallás érzelem, szeretet stb. Elfogadom. De végre is az érzelemnek van valami tárgya, a melyre vonatkozik: valami módon át kell annak fordíttatnia. A hitet kötelessége gyakorolni úgy az egyháznak, mint az egyénnek. De mihelyt a különböző egyének, kik amaz egyetemes egyházat alkotnák, gyakorolni kezdenék hitüket, azonnal azt fognák észrevenni, hogy nem egyeznek, hogy katholikusok és protestansok különböző egyházakat alkotnak és hogy kényszerülnének kiválani. Hogy a szeretet nem birja e nehézségeket megszüntetni, ezt hiszem. Hogy még sok tenni való van a keresztény egyházban, ezt nem tagadom. De abban egyáltalán nem vagyok bizonyos, hogy az író által ajánlott eszközzel lehetne-e valaha czélt érni. Szóval sok ellenvetést lehet tenni író képzelt országa ellen. De könyve különben érdekes. Az embert eszmélkedésre ösztönzi, s ez a legnagyobb dicséret, mit arra mondani lehet.

Charruaud.

FELÜGYELO GONDNOKI BEIKTATÁS 1845 SEPT. 11-ÉN SZÉKELY-KERESZTURON.

A székely-keresztúri gymnasium insp. curatorai közül tek. Pakot István úr 1845-ben meghalálozván, s mlgs. Horváth Ferencz úr pedig lemondván, ezek helyébe 1845 aug. 24. s következő napjain Homorod-Almáson tartott zsinati főtanács 13. sz. a. insp. curatoroknak megválasztotta Udvarhelymegye akkori főjegyzője Jakab Lajos és rendes t. b. gagyi Pálffy Mihálya tyánkfiait s ünnepélyes beigtatásukat elrendelte.

A gymn. idősb insp. curatora Biró József és az igazgató Koronka József, az előbb írt napra határozták, a beigtatási ünnepélyt s azt a köri papság, nagyszámu világiak, szülők stb. s az ifjuság jelenlétében meg is tartották. Megnyitó beszédet mondott Biró József insp. curator. Ezután Pálffy Mihály a maga és gondnoktársa nevében tartotta székfoglalóját, megemlékezvén az iskola volt gondnoka, Mihály János érdemeiről, felhivja gondnoktársát, mint a kivel együtt ez iskolában kezdették a tanulást, hogy most már munkálják ez iskola javát, előmenetelét. Végül pedig Koronka József a következő elfogadó, üdvözlő beszédet mondotta:

Ritka hivatal az, melynek hasznos és czélbavett eredményre számítható betöltése egyes emberi erő és működés által sikerülve megtörténhessék. Mint egy boltozatos épület szerkezetében, az egyaránt feloszlott nehézkedésü kövek és egyéb anyagok, önsulyok által egymást — ha jó művészet által alkottattak — épen nem a dölésre, hanem a fennállásra segítve, az építménynek állandóságot szereznek: úgy azon sokféle hivatalok, melyek polgári és egyházi alkotmányunkat saját sulynyomás mellett fenntartják. Bátran állíthatjuk, hogy egyik hivatali állomás segédtámasza a másiknak; egyik okozat alapja a másiknak. S így nem tudván kimutatni oly hivatalnemet, mely magára, csupán önkövebéli erejére hagyatva, hasznosan fennállani tudna, vagy tőle várható derék eredményeket mutathatna, bátor vagyok állítani, miszerént minden alkotmányos szerkezetü hivatal üdvös folytathatásában vagy felülről, vagy alólról, vagy középből, vagy épen magából a hivatal sarkából kell előállani a segédmódoknak, melyek szerént egyik kéz a más által mosatván, egyik terhviselés, más vállak által is segíttetvén, akármely hivatal a kellő és igényelhető sikert felmutathassa.

Igen messze és unalmas terjedelemre vinne engemet oly részletes eszmékre kitérés, mely szerént az említett sarkalatos igazságokat példákkal bizonyítgatnám. Fel kellene hoznom az uralkodó trón fennáll-

hatására egymásba kapcsolódó hivatalok egymás általi erőteljes segítését. Felhozhatnám az egy központban álló országos kormány alapos állására megkívántató sokféle kezelésekre ágazott, s mégis egy czélra irányult hivatali testületeket, melyek valamint az egyes emberi erők elégtelenségét, úgy azt is bizonyítják, hogy a felsőbbségi gondoskodás, midőn a fontosabb hivatalokat egyes emberekre bizza, a közvetőleges hivatali társak kirendelését is el nem mulasztja.

Mellőzve tehát a részletes példákat, jelenleg, a körülmények szerént, az iskola és ifjuság igazgatását kell kiemelnem, miszerént a fenebb említett elveket szem előtt tartva, hogy az egyes emberi erő más egyesített erőkkel segélyezve legyen, zsinati egyházi főtanácsunk megválasztotta a tek. urakat ez iskola gondnokainak. Nekem jutott a szerencse, hogy ez iskolai év küszöbénél állva elfogadjam, köszöntsem, s valamint az ifjuságra nézve mindazt, mi innen folyólag szoros kötelessége, röviden érintsem: úgy magamat, velök együtt, gondnoki jóindulatjokba ajánljam. Sőt közremunkálni törekedő segédkezöket kérjem egy ily kisded társadalmi minta igazgatására nézve, melyben még nem polgárok, hanem csak polgárokká leendők kormányoztatnak, idomíttatnak s készíttetnek beillesztetni ama nagy gépezetbe, az alkotmányos állam szerkezetibe: minélfogva úgy képzelhetvén egy nevelés alatti ifjuságot, mint előre készítendő gépezeti kerekeket, melyek alkotandják és mozgatni fogják ama nagyobb polgári és politikai alkotmányt. Bajos feladat gyanánt mutatkozik az, mimódon kelljen az oly sokféle vérmérsékletü, oly sokféle házi körülményekből és családból egy testületbe csoportosított ifjuságot úgy kormányozni, hogy egyenesen kezet tehetvén a neveléskulcsára, azzal hasznosan lehessen reányítni a lélek és szív rejtélyeire. Bajos körülmenyül merül itt fel, mondom, az, miszerint okosságnak, féltékenységnek, előre és hátranézésnek egybevegyíttetnie kell, hogy ezekből erkölcsi chemia szerént alkotódjék egy oly valami, melyet tanítói és nevelői *eszélyességnek* lehetne nevezni. S még midőn valaki ezzel kellő mértékben birni állíttatnék is, mégis jöhet oly helyzetbe, hogy nem tudja, melyik kiván ennyi kerekek közül több vagy kevesebb kireszelést, melyik gyengébb vagy fényesebb kisímítást, melyik nagyobb vagy kisebb kör-idomot, melyik lassubb, vagy sebesebb fordulatra alkalmaztatást; mert mi nevelők, felügyelők, ama nagy polgári gépezet alkotmányos szerkesztésébe bé nem vétetünk, tőlünk csak az oda tartozó és kivántató részleti darabok követeltetnek.

Ennélfogva igaz lévén az, hogy sok változatos fordulatai és sajátságai vannak minden kormányzásnak, bátran állíthatjuk, hogy annyi egynek sincs, mint az ifjuság és az iskola igazgatásának, mert az ifjui lélek kibontakozásai többnyire horgas vonalokban haladnak, hol elé, hol hátra szökni láttatnak. Az ifjúság rendszerént, mint a tűz maga nyomán szeret menni, a merre ön-szele vezeti. S ezen tűz káros irányát úgy fordítni meg, hogy el se aludjék, s a szomszédban is kárt ne tegyen, nem csekély vigyázatot s gondosságot kiván; sőt nemcsak vigyázat és gondosság, hanem tapasztalás is kell amaz igazság felfogására, hogy csak ott parancsolhatunk, oktathatunk, formálhatunk legczélszerűbben, hol gyakorlatilag tudjuk: mi telik ki attól, kit oktatni,

formálni, idomítni akarunk. A külvilági és politikai igazgatás nem sokat néz egyébre, mint hajthatatlan szoros igazságra: sőt mikor a törvény azt hozza, mint sebes folyamú víz gátot ront, partot szaggat, ha különben útját nem egyenlítheti; de egy nevlésbeli, egy iskolai igazgatásnak egy csendesebb folyóhoz kell hasonlónak lenni, mely az útjában álló dombot megkerüli, költséges gátat kimél s inkább egy keveset kanyarog, mintsem kárt tegyen. hasznossá és termővé tehető földeket szagasson.

Méltóztassanak a tek. insp. curator urak az elmondottakat fontolóra venni s jókivánatomat elfogadni, mely szerént óhajtom, hogy a mindenható, az egész emberiség nevelője, erkölcsi sikerrel koronázza ezen iskola iránt gyakorlandó gondnoki fáradozásukat, s velem kezet fogva üdvös eredményeknek örvendhessünk.

Te pedig nemes tanuló ifjuság! becsüld és tiszteld a mlgs. és főt. consistorium atyai gondoskodását, hogy a két gondnoki hivatalt bétöltötte. Tartsátok szem előtt, szivetekben az iskolai függés és engedelmesség eszméjét, mutassátok meg ezt tettleg is minden körülményekben. Ezt ifjui lelketekre kötöm s mindenek felett az erkölcsösséggel párosult szorgalmat ajánlom.

Közli: Sándor János.

TORDAI KÖZÉPISKOLÁNK.

Ismeretes dolog folyóiratunk olvasó közönségének nagyobb része előtt, hogy Torda-Aranyosmegye kir. tanfelügyelője az 1892. év első feléről szerkesztett jelentésében az ottani állami polgári fiu-iskoláról, (melyben a classicus nyelyeket az állammal kötött szerződés értelmében valláaközönségünk tanitatja, és igy azt ma is középiskolánknak tekintjük) kedvezőtlenül nyilatkozva, minden bajért a felelősséget vallásközönségünkre háritja. A tanfelügyelő, ki ez intézet gondnokságának elnöke, 22 oldalra terjedő jelentésében 9 oldalt szentel ezen egy iskolának, s igyekszik kimutatni, hogy a „várakozásnak nem felelt meg, a tanitási eredmény sok kivánni valót hagy fenn, a szülők idegenkednek tőle, s általában a hasonló jellegü városok polgári iskolái mellett hátra áll és nem vált be!“ E vádak bizonyitására fölhozza a következőket: „Az iskolai helyiség célszerütlen és az egézségügyi követelmények még alig sem kielégitők, különösen az unitárius egyház fennhatósága alatt álló bennlakási intézmény miatt.“ Megtámadja saját ministerének képviselőjét, Moldován, volt tanfelügyelőt, mint elődét, hogy egyházunkkal az államra nézve hátrányos szerződést kötött, s kimutatni igyekszik, hogy ebben áll az intézet népszerütlenségének egyik oka.

Másik okul felhozza, hogy a tordai közönség tulságosan ragaszkodik a gymnáziumi rendszerhez, hogy a tanitók között nincs egyetértés, mert az igazgató csak unitárius ember lehet a szerződés értelmében s igy az idegen vallásu tanitók előtt el van zárva a haladás utja. Ezután tanácsokat ad a megyei közigazgatási bizottságnak hova a jelentést beterjesztette, arra nézve, hogy mikép lehetne e polg. iskolát virágzóvá tenni. Ajánja a tulterheltség kikerülése szempontjából a gymnasialis tantárgyak beszüntetését, mivel a polg. iskolát végzett tanuló hamarább kap hivatalt, mint az egyetemet végzett. Ezzel szemben mégis felpanaszolja, hogy a latin és görög nyelv tanitását az V. osztályban beszüntettük. Végül abbeli óhajának ad kifejezést, hogy az intézet hat osztályuvá egészittessék ki s föléje ipari és kereskedelmi tanfolyam szerveztessék.

A felsoroltakból látható, hogy maga a tanfelügyelő ur késztet bennünket, hogy az igazság érdekében vádjaira megtegyük feleletünket. Valami nagy sulyt különben nem helyezünk azokra, mert javaslatait a közig. bizottság nem fogadta el, mindazonáltal olvasó közönségünk megnyugtatása szempontjából nem térhetünk ki e nem valami kedves kötelesség elől. Ránk, megnyugtató körülményül szol-

gálhat, hogy a közig. bizottság tagjai, mint a vármegye vezérférfiai a gymnaziális irány mellett nyilatkoztak. A tanfelügyelő ur ékes szavait, miket a polg. iskola fejlesztése érdekében hangoztatott, ugy látszik velünk együtt a közig. bizottság is a jövő zenéjének tekinti, mert feliratot határozott a ministerhez *„egy Tordán felállitandó államgymnázium létesitése érdekében a lépéseket már most megkezdeni.“*

A felsorolt vádak közül kettőt elhiszünk a tanfelügyelő urnak, t. i. *»hogy a tanitási eredmény sok kivánni valót hagy fenn és a tanitók között nincs egyetértés!“* Ezekről magunk is birunk némi tudomással. Régi igazság: *A milyen a tanito, olyan az iskola.* Ki hiszi azt el a tanf. urnak, hogy egy öt osztályu polg. iskolában 5 tanteremben, 6—7 ezer frtra menő iskolai felszereléssel (a tanf. mondja) még kielégitő eredményt sem lehet elérni, ha van a tanitókban lelkiismeretes buzgóság és ügyszeretet?! E gyenge eredménynek csak nem oka az, hogy a váró terem kicsiny, hogy „nincs téli torna-helyiség, hogy a kormány 1040 frtot köteles fizetni 5 tanteremért, s hogy egy tanterembe 70, a többibe csak 30 tanuló fér el, hogy a tetőzetet, falakat, csatornákat, tornáczközöket javitni kell stb.!“ Különös dolog, hogy egy tanfelügyelő szintugy megleczkézteti a kormányt a hátrányos szerződésért, s azért nem emeli fel szavát, hogy a tanitó testületben rendet csináljon. Nem, sőt még az elégedetlenek pártjára állva ő mondja jelentésében: „Bántja a tanitótestület tagjait, hogy az igazgatói állásra való egyenes kinevezési jog az állam részéről fel van adva, meg vannak győződve, hogy a legodaadóbb munkásság mellett sem juthatnak oda, mert nagyon természetes, ez állásra az E. K. T. nem fog se róm. kath., se ref. vallásu tanitót ajánlani, hanem unitáriust.“ E jogfeladásnak nevezett állitás meglehetős egyoldalu megitélése a dolognak. Hiszen vallásközönségünknek a középiskolai igazgatóságot fönn kellet tartani, a mint hogy fönn is áll, mivel vagyonát, a mit át nem adott, tovább kellett és kell, hogy kezelje. Nekie az államot ellenőriznie kellett és kell a kötött szerződés megtartása érdekében, éppen mint a hogy a tanfelügyelőség minket ellenőriz. Aztán e jogot nem ingyen nyerte vallásközönségünk, ezért az államnak az igazgató részére tényleg természetben való lakást adott át. A mi pedig a dolognak személyi oldalát illeti, reméljük ugy a volt, mint a jelenlegi igazgató a tanitótestület t. tagjaival szemben a mértéket csak ütötte és üti. Néhai Pálfi Károly az egész vármegyében ugy tanügyi, mint egyéb dolgokban döntő szavu ember volt! Erről talán a tanfelügyelő urnak is van némi tudomása. A jelenlegi igazgatónak középiskolai tanári oklevele van, külföldi egyetemeket latogatott, irodalmi müködést fejt ki, a tordai társadalomnak és közéletnek köztiszteletben álló férfia. Ismerjük a viszonyokat. S épp ennélfogva azt is merjük koczkáztatni, hogy mi a tanfelügyelő urnak meg tudnók határozottan mondani, hogy ki a testületben a közszellem megrontója, de ugy látjuk, nincs szüksége rá, mert a mint a dolog kinéz: a tanfelügyelő ur épp ez emberének érdekében vetette latba erejét s izent hadat az unitáriusoknak. Pedig másutt lehet, de Tordán alig hisszük teremjen babér kényeztetett emberének számára!

Elismerjük: a tanfelügyelő urnak joga van pártolni azt, a ki kedvét megnyeri, de nekünk is jogunk van a magunk álláspontját védelmezni, s a dolgoknak igazságtalan összezavarása ellen tiltakozni.

A tanfelügyelő ur elődé alatt ez intézet tanitó-testületében meg volt az egyetértés; a tanitás eredménye ellen panasz nem volt. Pedig bizonyára ha lett volna, elődének is lett volna bátorsága a bajokat feltárni. Szerintünk a tanfelügyelő ur, mint gondnoksági elnök, hasznosabb munkát végzett volna, ha a tanitók közt levő feszültséget igyekszik inkább megszüntetni, mint világ elébe vinni aprólékos sérelmeket s azokért alaptalanul vádolni egy felekezetet. Az elégedetlenekkel talán meglehetne értetni, hogy a létező állapotokon megnyugodhatnak, mert azzal, hogy a tordai igazgató unitárius ember, belőlök más helyen nem csak igazgató, de még tanfelügyelő is lehet.

Egyéb aprólékos vádjaival csak futólag foglalkozunk, mert azok csak erőszakkal vannak előrántva. A bennlakási intézmény elég czélszerü, nem oka a tanitás eredménytelenségének, a közegészséget sem veszélyezteti. Hogy Moldován Gergely volt tanfelügyelő anyagilag káros szerződést csinált volna, a felett sincs miért aggódnia. Wekerle rendbe hozta az ország sorsát! A kormánynak nincs szándékában az unitáriusokat eltörölni Magyarország szinteréről, mert látja, hogy szegénységükhöz képest nagy gondot forditnak az iskolázás ügyének előmozditására, s kiállják másokkal a versenyt. Moldovánnak pedig a népoktatás terén szerzett érdemei széles körben el vannak ismerve, azokat bajos dolog kicsinyelni!

A tanulók legatioba küldése régebben nem ellenkezett a szerződéssel. Aztán megjegyzendő: *nem annyira küldték, mint engedték őket, hogy segélyt kapjanak.* A tanulónak joga volt szünidő alatt akár praedicalni, akár tanitani, akár, ha nagyobb fizetést kapott, a tanfelügyelő ur könyvtárát rendezni.

A vallásos ének tanitása heti egy órán, mit a tanf. szintén felpanaszol, nem okozhat zavart, valamint ha átlag egy hónapban egyszer temetésen megjelentek a 4. és 5. oszt. tanulók közül az unitáriusok. Nincs-e tudomása a tanf. urnak, hogy a középiskolai tanár-egyesület igen hangsulyozza az éneknek az eddiginél nagyobb mértékben való tanitását? Ma már minden felvilágosodott ember elismeri, hogy Magyarország nemzeti nagysága csak akkor jő el, ha az ipar és kereskedelem mellett az irodalom, vallás, költészet és müvészet érdekinek kielégitése az iskolában csorbát nem szenved. Szt. Dávid Zsoltára nem terheli a lelket, hanem vidámitja és nemesiti!

Hogy a közönség ragaszkodik a gymnáziumi rendszerhez ezen a tanf. csudálkozik, de mi természetesnek találjuk. A gymnázium elökészit arra is a mire a polg. iskola, de forditva nem áll a tétel. Aztán a tordai közönség azért is ragaszkodik e gymnáziumhoz, mert a mai intelligens közönség nagyobb része abban nőtt fel, bajos dolog hát az embernek lelkéből kitépni a hálás érzelmeket, csak azért, mert „a kormány uj rendeletet bocsátott ki s megváltoztatta az intézet czimét.“ Annak épitéséhez ők felekezeti különbség nélkül hozzájárultak s ha ma is ragaszkodnak hozzá, ez csak a közérzület ki-

folyása. E közérzületnek adottt kifejezést a közigazgatási bizottság is már emlitett határozatával, hogy t. i a városnak minden áron első sorban a gymnázium kell. Reméljük a közérzület eme megnyilatkozása felvilágosodott közokt. ministerünk előtt nem fog zárt ajtóra találni.

Csupán a tulterheltség vádjára teszünk még pár megjegyzést. Ez viszonylagos dolog. Ha a tanitó-testület tapintatosan és okszerüen jár el, nincs tulterheltség, mert elválasztja a lényegest a lényegtelentől s könnyit a dolgokon, ha sok is a tantárgy. Ha nem igy jár el: készen van a tulterheltség kevesebb tantárgy mellett is.

Mindezek után tehát nem látjuk indokolva, hogy vallásközönségünk és az állam a polg. iskola érdekében a tanfelügyelő ur inditványához képest uj tárgyalásba bocsátkozzék.

A megyei közig. bizottság mozgalma egy felállitandó gymnazium ügyében érdemes arra, hogy rokonszenvvel kisérjük s ha az érdekek egyeztethetők lesznek, szivesen fogunk kezet a vármegyével és az állammal annak létesitése érdekében.

Addig pedig az ügy érdekében kérve kérjük a tanfelügyelő urat: ne bántsa az unitárius vallásközönséget, mert az megtartja a szerződés pontjait és nem lépi tul kijelölt hatáskörét. Most a vallásközönségnek lenne oka a tanfelügyelő urat kereset alá venni, de feleslegesnek tartja, mert a jelentésben foglalt ezen indokolatlan föllépésével többet ártott saját reputatiojának, mint az unitáriusoknak. Kimutattuk, hogy a mi hiba van, az saját mulasztásának eredménye s főkép a tanitótestületben felmerült egyenetlenség rovására irható csupán. Azért gondnoksági elnök, hogy emberei között csináljon rendet, ne türje az alattomos áskálódást, hanem értesse meg az illetővel, hogy az igazgatói állás iránt táplált nemes aspiratiojának megvalósitása ez idő szerént csak Torda város falain kivül történhetik.

Végezetül pedig engedje meg, hogy mi ez intézetet ma is középiskolánknak tekintsük a szerződés értelmében is. Hogy igy nevezhessük, annak az árát fizetjük, mert a gymnáziális tárgyak tanitására középiskolai minősitéssel biró tanerőket állitottunk. Az államtól nem kivánjuk, hogy igy nevezze, ő nevezheti polgári iskolának, az a mi hatáskörünket nem zavarja, és tőlünk a mire jogunk van, el nem veheti. A fő dolog az, hogy az állam is, a felekezet is vigyázzon a maga embereire, hogy a tanitás eredménye üsse a mértéket. Ennek pedig feltétele ismét csak a . . . békesség!

I—

EMLÉKEZÉS KRIZÁRA.

Püspöki lakásnak magas palotája,
Melynek oly egyszerü butoros ruhája:
Felmerülsz lelkembe, mint egy édes álom
S az elmult időket megujulva látom.
Megnyilnak a sirok s a hosszu éjjelnek
Lakói dicsőült ujéletre kelnek . . .
Oh, mily kedves család! . . Mily nemes itt minden! . .
Gondolat, szó és tett, és érzés a szívben:
Oly üde, oly tiszta, mint a csermely árja,
Mely szelid útjait virágok közt járja.
Nincs itt semmi, a mi homályt vetne, árnyat,
A legfényesebb nap: *erény* sugarának.
Az erény, a jóság, s boldogság: testvérek;
Azért e hajlékban csak boldogok élnek . . .
Az apa, az Isten felszentelt szolgája,
Homlokán szent Dávid dalnok koronája.
Méltóságos alak! . . gyermekded jó szivvel,
Soha nem csüggedő törhetetlen hittel.
Szelid itéletben, könnyen megbocsátó,
A siránkozóban, csak megtérőt látó . . .
De a hol *az egyház s haza úgy kivánja:*
Nem enged, nem hajlik, jöjjön bármi rája! . .
Ott kezedben, ott van a királyi okmány,
Hogy meg nem törhetett a hitszegő kormány . . .
Püspöki állásod, drága életedet:
Nem bántad! . . *de hazád koczkára nem tetted!* . . .
Nem pártütés volt, nem! . . törthetetlenséged,
Hanem a hazához való szent hűséged! . .
A jó király lelke azt átlátta végre
S igaz hűségedért: *okmányban dicsére* . . .
Oh szent férfi, dalnok: iró asztalodnál,
Úgy tetszik, úgy látlak, mintha ottan állnál.

Előtted levelek, egész halom számra,
S kezeid közt mintha *virágszállá* válna.
Azzá vál mindenik: *vadrózsákká* menten
S összekötöd őket illő díszes rendben.
Hát mikor az Isten igéjét hirdeted:
Egy uj kijelentés mindenik beszéded...
Szent ámulatba ring a hallgatók lelke,
Kegyesség, buzgóság ihletétől telve.
Lelkem most is érzi az ihlet hatását,
Midőn rám lehelted nagy lelked áldását.
Lelkészszé, költővé jóságod szentelt fel:
Légy áldva örökké tisztelő érzettel.
Emlékedet áldom, mig e földön élek,
Halálom után meg zengjen *ez az ének*...

RÉDIGER GÉZA.

IERSON HENRIK.

1819 dec. 1.—1892 aug. 27.

Ierson Henrik, a Brit és Külföldi Unitárius Társulat nagyérdemű titkára f. év aug. 27-én, váratlanul elhúnyt 73 éves korában. Lelkész volt 40 évig; a tanitói pályán működött 21 esztendeig. E két hivatás, mely a legszebbek közé tartozik, jogczimet ád arra, hogy az elhunyt neve megörökitessék. Azt mondja a történelem, hogy a nagy, jó és szilárd jellemü egyéneknek rendesen kitünő anyjok szokott lenni. Ierson is abban a szerencsében részesült, hogy egy derék és nemes szivű anya gondos nevelését élvezte, a ki iránt határtalan szeretettel és tisztelettel ragaszkodott mind végig. Apja szintén egy határozott és fedhetetlen jellemü férfi volt. Mindkettőnek szép tulajdonait örökölte. Már gyermekkorában kitünt kiváló tehetsége: ugy hogy egy anglikán pap Oxfordban akarta neveltetni, ha megigéri, hogy anglikán pap lesz belőle. Azonban szülői, kik a baptista egyházhoz tartoztak, nem egyeztek belé. Tanulmányait az edinburgi egyetemen végezte bé, hol 1843-ban a Master of Arts — kitünő fokozatot is megszerezte. Jóllehet kedvencz tárgyai voltak: a Latin-görög-mennyiségtan, Logika- és philosophia, de a predikálásra és tanításra is nagy hajlammal birt. E hajlamnak engedve 25 éves korában baptista lelkész lett, s mint ilyen, nemcsak prédikált, hanem számos felolvasást is tartott. Később a Calvinistikus nézetekkel felhagyva, az unitárius hitfelekezetbe lépett át. 1857-ben Londonban a Szent-Pál temploma mellett levő Carteláne-Chapel-ben kezdette hirdetni az unitárius hitelveket. E helyről hallgatóival együtt *Islington* város-részbe ment, hol hivei egy templomot — Unity-Church — épitettek számára, melyben 1874-ig volt lelki pásztor. Eklézsiája mivelt tagokból állott. Oda jártak a többek között: a tudós Sharpe, a jelenlegi híres államférfi, Chamberlain, Nettlefold, Lawrence stb. Ugyanebben az időben kezdette tanítani az angol és classicus nyelveket az University College-el kapcsolatos iskolában is. 1874-ben megvált az Unity-Churchtől, mely alkalommal hallgatói 3600 frt értékű ajándékkal

vettek búcsut szeretett lelkészöktől. 1852-ben nősült először, mely házasságból négy gyermek lett, kik közül egy meghalt. 1865-ben első felesége testvérét vette nőül, kitől egy leány gyermek született. Papi és tanári teendői mellett talált időt irodalmi munkásságra. Irt egyházi műveket, s a Daily News-nek rendes munkatársa volt. 1871-ben mint az angol unitáriusok küldöttje az amerikai unitáriusok nemzeti Conferenciáján vett részt. E sorok írója akkor, mint a Manchester New-College tagja, jelen volt azon az estélyen, melyet visszatértekor tiszteletére rendeztek, s most is jól emlékszik arra a lelkesedésre, a melylyel festette az amerikai életet, az ottani unitáriusok tevékenységét s szellemi fölényöket.

1875-ben a Brit és Külföldi Unitárius Társulat titkárnak választotta.

Ierson titkári állását jelesen töltötte bé, úgy a hazai, mint a külföldi missioban. Erről ékesen beszélnek a társulat évkönyvei.

1890-ben előhaladott kora mellett is részt vett a budapesti templom felszentelési ünnepélyén, s eljött az unitárismus ősfészkébe is — Kolozsvárra. Hogy minő benyomásokkal és kedves emlékekkel távozott el körünkből, azt az általa kiadott tudósításából olvasóink ismerik. „Mennyire örülök — mondá — hogy önöket is szinről-szinre láthattam, mint az amerikai unitárius testvéreket. Mekkora előny lesz ezután reám nézve, mikor a hivatalos levelet irom Kolozsvárra és Bostonba.“ Csak az a sajnos, hogy tapasztalatait kevés ideig érvényesíthette. De ez alatt az idő alatt is éreztük igazi barátságát s bizalmát. Az utóbbi időben egészsége napról-napra gyengült, úgy, hogy kénytelen volt a titkárságról lemondani. Ez alkalomból az arczképét a *Társulat termébe* elhelyezték s méltó elismerés nyilvánúlt minden oldalról 17 évi odaadó, buzgó- és hasznos munkásságáért, melyet az Unitárius vallás érdekében kifejtett. Az E. K. Tanács is elismerő iratot küldött nyugalomba lépésekor. Temetése nagy részvét mellett ment végbe. A gyászbeszédet Carpenter Estlin tanár tartotta. Emelkedett szellemü beszédében kiemelte a megboldogultnak szép erényeit: a *hűséget* és *kötelesség* teljesítést egész élete folyamában: az igazi meggyőződéstől való el nem térést s feddhetetlen jellemét.

A magyar unitáriusok consistoriuma a társulatnak jeles titkára elhunyta felett mély részvétét tolmácsolta.

KOVÁCS JÁNOS.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

A „Kriza Album" *Kovács* János szerkesztésében és kiadásában megjelent. Ezelőtt több évvel a kolozsvári unitárius főtanoda lelkes ifjusága emlék-táblával jelölte meg a költő születésházát Nagy-Ajtán. A nemzeti kegyelet fényes ünnepélyben nyilvánult. A Magyar Tud. Akademia, a Kisfaludy társaság, az Erdélyi Muzeum-egylet és más testületek üdvözlő irataikkal és képviselőik által vettek részt az ünnepélyen. Az itt mondott beszédek vannak ez Albumba a hálás tisztelettől inditott vő által összegyüjtve s azonkivül Kriza barátainak és tisztelőinek művei, melyek megelőzőleg és később irattak. Az ország több kiváló írója irt az Albumba. És az egész gyüjteményből kedvesen elevenül meg az a rokonszenves kép, mely a Kriza Jánosé, a halhatatlan népköltőé. Az ifjuság buzdulni fog az ő példáján, lelkesülést fog meriteni a költészet iránt s „régi fénynél gyujt uj szövétneket." Ismerői és tisztelői készséggel lépnek az emlékirókkal az ő vonzó egyénisége társaságába, s a Kriza-album náluk o t t h o n r a fog találni.

A dicséretes gonddal összeállitott és beosztott csinos kiállitású könyv ára 1 frt. A kegyelet és szeretet munkája levén ez egész emlékkönyv, a jövedelem az ünnepélykor alapitott „*Kriza János alaphoz*" fog csatoltatni, melynek kamatai az ifjuság körében kitüzendő szépirodalmi pályázatokra fordittatnak. Az Album kapható Kovács János tanárnál Kolozsvárt s 1 frt 15 krért bérmentve küldetik.

A módszerről. Irta *dr. Brassai Sámuel*, a M. T. Akadémia tiszt. tagja. Második, javitott kiadás. Kiadta Stein János, m. kir. egyetemi könykereskedése Kolozsvárt.

E könyvet vegyék meg a tanárok és mindazok, a kik tanítással foglalkoznak! Egy élő tanitó-mestertől se tanultak többen hazánkban, mint a tanitás e legidősebb és e legnagyobb mesterétől és egytől se fognak a tanitásra nézve többet tanulni, mint e ma is ifju szellemű bölcselőtől. Hány nemzedék szenved hátrányt a miatt, hogy a módszer hiányos vagy nem helyes, a melyen tanittatnak. Hány tanuló van, kiknél a magasabb osztályokban is alig találunk bár egy tiszta fogalmat! Elismerjük, hogy ez nem mindig a módszer számlájára irandó

fel, mert vannak tanulók, kik nem birnak a legjobb módszer mellett is tanulni. De az is bizonyos, hogy jó módszerrel a gyengébb tehetségű tanulókat is többre lehet vinni s a jobbaknak meg a tudományok elsajátitását éppen könnyüvé tenni.

E könyv megmondja hogyan tanitsunk: az eszmék elkészitésével, a tanitás fokozatosságával, a tanitandó eszméknek a tanitvány elméje érettségéhez szabásával, mindennek a maga neme és módja szerínt való tanitásával, az eszmék rendezésével, következetességgel, czélszerü ismétléssel stb.

A módszer, melyet szerző az egyes tantárgyakra is kiterjedve részletesen kifejt, egy hosszú élettapasztalat és éles itélőtehetség nagysikerü eredménye.

Vegyék meg a tanárok és mindazok, a kik tanitással foglalkoznak, e könyvet. Nagy hasznukra leend. Kapható Stein János könyvkereskedésében Kolozsvárt.

Unitárius kis könyvtár. Szerk. *Derzsi* Károly budapesti unitárius lelkész. XLIX—LIII. Tartalom: *Imakönyv* dr. M a r t i n e a u Jakab után. Ez ötös füzet, mely együtt egy csinos kis könyvet tesz ki, egyike az „Unitárius k. k." legérdekesebb füzeteinek.

Dr. Martineau Jakab nemcsak nagyhirű bölcsész, hanem mint pap is számos kitünő egyh. beszédet és imát irt. Tőle vannak ez imák lefordítva. Sokban eltérnek azok a mi imáinktól. Vannak kifejezések, a melyek előttünk szokatlanok. De átalán szépek, fölemelők és magasztosak. És szépen vannak átültetve.

Az imák, nagyobbrészt reggeliek és estéliek és aztán olyanok, melyek reggel és estve is mondhatók s vannak köztük bűnbánatiak is. Minél többször fogják ez imákat olvasni a családokban, annál inkább fogják érezni a légkör jótékony hatását, melyben azok mozognak.

Növeli a könyv értékét, hogy a végén szertartás-mintát közöl *házi és családi istentisztetetre*, mely énekből, imákból és a biblia egyes részeinek olvasásából áll, s melynek meghonosulása nagyon óhajtandó.

Ismételjük e füzet egyike a legértékesebb füzeteknek, melyeket az U. k. könyvtár angolból dolgozva közreadott, ha nem a legértékesebb.

A könyv szép nagy betükkel van nyomtatva, s ára csak 25 kr., angol kötésben 60 kr. Tiz példány a füzöttekből egyszerre megrendelve 2 frt 10 kr. Kapható Derzsi Károly szerkesztőnél (Budapest, V. ker. Koháry ut. 4. sz.) és Kókai Lajos könyvkereskedőnél (Budapest Károli u. 1. sz.)

„A mi otthonunk" czim alatt dr. *Masznyik* Endre és *Stromp* László pozsonyi theol. akad. tanárok „evangyeliomi protestans társa-

dalmi s családi heti lapot indítanak. Az első szám a reformatio évforduló ünnepén oct. 31-én jelenik meg s a lap ára 4 frt lesz. Szerencsét kivánunk a vállalathoz.

A magyar irodalom története. Irta *Bodnár* Zsigmond egyetemi magán tanár. XII. füz. A Zrinyiászt tárgyalja folytatólag és más elbeszélő költeményeket a XVII-ik száz évből. E füzetben foglalkozik a magyar szini irodalom úttörőjével Felvinczi Györgygyel is.

Az Athenaeum Kézi Lexikona. Szerk. dr. *Acsády Ignácz.* A 23., 24., 25., 26. füzetek az L. M. N. anyagát tartalmazzák több díszes melléklettel. E füzetek is éppen oly szabatossággal vannak szerkesztve mint a megelőzők.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi főtanácsunk. Mire e sorok megjelennek egyh. főtanácsunk tagjai évi közgyülésre jőnek össze Kolozsvárt. Üdvözöljük törvényhozó testületünk tagjait, kik az Egyh. képv. tanács egy évi munkálkodását számba venni és a további munkálkodásra határozatokat hozni lesznek hivatva. Vezérelje a bölcseség és szeretet lelke oly mértékben, mint azt ama magasabb érdekek kivánják, melyeknek gondos ápolása az egyház előmenetele és erősödése!

Renán Ernő, a hires franczia iró oct. 3-án meghalt, hatvankilencz éves korában. Korunk egyik legfényesebb szelleme aludt ki az ő halálával. A francziák legnagyobb stylistájukat szemlélték benne s ragyogó műveit az egész mivelt világ olvasta. Főbb munkái: „A Jézus élete“ és „Izrael történelme“, mely utóbbiból folyóiratunk is közölt kivonatot. E kiváló szellemről bővebben is meg fogunk emlékezni.

Berde Áron. Az Akadémiai Értesitő augustusi füzetében érdekes nekkrolog jelent meg elhunyt jelesünkről, Berde Áron akadémiai tagról. E nekrolog egy pár részletét azonban nem hagyhatjuk szó nélkül.

Ellenmondást látunk a nekrológ azon adatában, hogy Berde Áron az unitárius egyháztól tanári székre megválasztva, s az egyház költségén külföldi egyetemre küldve, ott külföldön az Értesitő szerint „nem — mint legtöbb barátai — ügyvédi, közhivatali vagy udvari tiszti pályára, de a selmeczi bányászakadémiához készült, a hol leghamarább czélhoz lehetett jutni.“ Tudtunk szerint Berde kizárólag az unitárius egyház szolgálatára és nem a schweiczi bányászakadémiához készült. Az unitárius egyház engedélyével pályázott 1849-ben a kir. lyceumhoz is, mely meghiusult pályázat története a nekrológban fölösleges részletezéssel van előadva.

Ellenmondást találunk annál az adatnál is, mely Berde Áronnal a Heti Lap cz. politikai lapot egy helyt 1875. március 31-ig s néhány sorral alább már csak 1859. dec. 29-ig szerkeszteti. Berde több lapnak volt az alapitója s szerkesztői munkásságát akár az erdélyi muzeum könyvtára, akár a bpesti Nemzeti Hirlapkönyvtár segélyével nem lett volna nehéz tisztázni. Az Értesitő meleghangú nekrológja szerint: „ Berde társadalmi, polgári és közszolgálati egész körét betöltötte; kiváló tehetségével mindig a közjóra munkálkodott . . . 1892. jan. 25-én megszünt élni, özvegyet hagyott hátra és egy fiút, elegendő vagyont s országszerte ismert neve becses örökségét.“ E szép befejezést az Emke és a nemzeti szinház, az erdélyi múzeum s a gazdasági egylet körüli közhasznú és áldozatkész fáradozása teszi teljessé és az elhunytat a mi emlékezetünkben elfeledhetetlenné.

A revideált tanítói nyugdíjtörvény (1891. évi 43. t.-cz.) végrehajtására közelebbről adattak ki a ministeri utasítások a tanfelügyelőségekhez és az adóhivatalokhoz. A törvény végrehajtása ezek alapján vétetett foganatba. A nyugdíjjárulékok közadók módjára kezeltetnek s mind a nyugdíjintézeti tagok, mind az iskolafentartók kötelesek járulékaikat minden felszólítás nélkül az év két első hónapjában befizetni; azontúl 6% késedelmi kamat számíttatik. Az iskolafenntartók szavatossággal tartóznak tanítóikért is ezek járulékainak befizetése iránt. Hosszabb időn át felhalmozott késedelmek részletekben leendő törlésére a pénzügyigazgatósághoz kell folyamodní, mely ötven forintig terjedő összegre időhaladékot adhat. Nyugdíjtöbbletet bíztositani többé nem lehet, de az eddigi hasonló biztosítások érvényben tarthatók, ha az illetők erre vonatkozó igényük fenntartását a tanfelügyelő útján bejelentik. A biztosítási minimum azonban 300 frt, ha tényleg kevesebb is a tanítói fizetés; az eddigi 250 forintos legkisebb tételek tehát mind felemeltetnek s a díjak 2%-ban úgy szedetnek be. A nyugdíjazások is ez évben már tényleg ez alapon eszközöltetnek. Úgy, hogy a ki pl, 1870. óta szolgál 200 forintos állomáson s az idén nyugdíjba megy, nyugdíjul kapja tíz évre háromszáz forint 40%-át, azután évenként 2%-ot, együtt tehát 64%-ot, vagyis 192 forintot. A mi a legkisebb javadalmu tanítóknál igen nagymérvü jótétemény, úgyannyira, hogy sokan lesznek, a kík tényleg nagyobb összeget kapnak nyugdíjúl, mint a mekkora fizetésök volt Szükséges azonban a kántor-tanítóknál a tanítói és kántori fizetések különválasztása, mert ez utóbbiak nem számíttatnek be a nyugdíjba s így a 300 forintot meghaladó javadalmaknál a kántor-tanítók rövidséget fognak szenvedni. A nyugdíjkezelő bizottság ugyanis az el nem különitett jövedelmet egyszerüen két részre osztja

s csak az egyik részt veszi nyugdíjazási alapul. A végleges minőségben alkalmazott tanítók kötelesek miden felszólítás nélkül belépni a nyugdíj-intézetbe; a ki ezt elmulasztja, a belépése előtti szolgálati idejét elveszti, mert mindenki csak a belépése évétől számítva vétetik fel. Ha azonban valaki belépése előtt ideiglenes minőségben szolgált, de már akkor képesítve volt, a szolgálati idő beszámítását is kérheti, ha a kétféle szolgálat között megszakítás nem volt. A felvételi folyamodáshoz szükséges: keresztlevél, oklevél, szolgálati bizonyítvány és díjlevél vagy kinevezési okmány. Ha valaki időközben nagyobb fizetésbe lép elő, ezt megfelelő okmánynyal igazolva — folyamodhatik nyugdíjalapjának felemelése iránt. Ha akár iskolafenntartó, akár tanító a járulék kirovását magára nézve sérelmesnek tartja, helyesbitésért egy félévi záros határidőn belül folyamodhatik. Későbbi folyamodás azonban nem vétetik tekintetbe.

A jelen iskolai éven kezdve minden iskolai hatóság (iskolaszék, gondnokság) köteles a beiratkozott növendékektől fejenként és évenként 15 krajczárt szedni fel s azt együttesen, a létszámot igazoló hivatalos bizonyítvánnyal az adóhivatalba a tanév elején beszolgáltatni a nyugdíjalap javára.

Ezek a revideált nyugdíjtörvény és végrehajtási szabályzat leglényegesebb intézkedései. Egyebekben minden adóhivatal és tanfelügyelő felvilágosítást nyújt. *—a—cz.*

Segédtanfelügyelői állást szervezett a közoktatásügyi minister a nagy munkakörrel biró kolozsmegyei tankerületben — s arra dr. Szabó Mihály középtanodai tanárjelöltet nevezte ki, a ki eddig Dicső-Szent-mártonban volt az árvaszéknél alkalmazásban.

Gyászhirek: *Hajós Gyula,* magyar királyi mérnököt a legfájdalmasabb vesztés találta áldott jó nejének *Dobray Emmának* f. évi sept. 21-én, életének 23-ik, boldog házasságának 5-ik évében Kolozsvárt történt halálában. Az elhunytat Hajós János ny. minist. tanácsos, dr. Hajós Béla és Hajós Róza, Csongvay Lajosné gyászolják mindenekfelett.

Sepsiszentiváni *Szentiványi János* kereskedelmi akademiai tanár f. évi sept. 25-én élete 33-ik s boldog házassága 7-ik évében hosszas szenvedés után jobb létre szenderült. A jeles tehetségű és szép készültségű tanár korai elhunyta nejét Salamin Stephaniet és az elhunyt édes anyját Sebe Máriát férj. dr. Balog Pálnét érinti legfájdalmasabban.

ARANYKÖNYV.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPITENDŐ TEMPLOMRA.

V. Közlemény.

74. Mikó Béla N.-Bányáról *3 frt.*

75. Ambrus Ferencz Csehétfalváról egyesek adakozásából 3 frt 35 kr; az eklézsia pénztárából 5 frt; együtt *8 frt 35 kr.*

76. Gyöngyösi István gy. ivén M.-Vásárhelyről (másodszor) Szász Dénes 5 frt; Beke József 1 frt; özv. Dési Farkasné 1 frt; Duducz testvérek 60 kr; Leczter Sámuel 1 frt 50 kr; Reichardsperg 50 kr; Schwarcz testvrérek 5 frt; Grün Izsákné 50 kr; Biró Sándor 50 kr; Rosnyai István 1 frt; Bucher Pál 50 kr; Petrás Géza 50 kr; Kohn Gidály 20 kr; Tellmann József 2 frt; Dájbukat János 1 frt; G. Pap Máté 1 frt; Péterfi Anna 1 frt, Temesvári Mihály 50 krajczár; Holczer Gyula 20 kr; Daboczi József 20 kr; Knöpfler Vilmosné 1 frt; Marosi Ödön 50 kr; Kindrai János 50 kr; Izmael Ferencz 50 kr; Csiki Gergely 1 frt; Harmat Sándor 2 frt; Rosenblum 10 kr; Gáspár Gyula 40 kr; Temesvári Béla 1 frt; Kempe és Echwart 1 frt; együtt *31 frt 70 kr.*

77. Ravai eklézsia gy. ivén: az ekklézsia 3 frt; Végh Mihály lelkész 1 frt; ifj. Izsák Mózes 50 kr; Kecskés Izsák 33 kr; Spilmann Lázár 50 kr; Andrázsi Dénes 10 kr; özv. Gergely Mózesné 5 kr; gabonában többen 14 frt 52 kr; együtt *20 frt.*

78. Bordisi ekklézsia gy. ivén: az ekklézsia 1 frt; Vajda Mihály 50 kr; Vajda Imre 20 kr; Vajda Ferencz 20 kr; Vajda Ignácz 10 kr; Balázs Mihály 5 kr; Nagy János 5 kr; gabonában többen 40 kr; együtt *2 frt 50 kr.*

79. Székely Miklós Tordáról *10 frt.*

80. Lőrinczi Dénes segédlelkész gy. ivén Hódmezővásárhelyről: Benczur István 10 frt; Lőrinczi Dénes 3 frt; Kovács József és neje 25 frt; Aczél Luiza 5 frt; Gajdcin László 50 kr; Hermann Béla 2 frt; Molnár Erzsébet 1 frt; Pásztor István 1 frt; Molnár Judit 1 frt; Imre Pál 1 frt; Elek János 50 kr; Vékony Sándor 40 kr; Baan Ferencz 1 frt; Szalai Mária (ref.) 40 kr; Zöld Józsefné (ref.) 20 kr; Kaidos Ferencz 50 kr; Korkogyán János 30 kr; Forrai Mária 50 kr; Csáki Ferencz (ref.) 50 kr; Radics Ágnes 50 kr; özv. Figura Dánielné 2 frt; Szathmári Péter id. 2 frt; Kovács Imre (ref.) 10 kr; Szarvas Pál 30 kr; Szél Lajos 10 kr; Szőke Péter 30 kr; Mucsi Mihály 10 kr; Olasz Sára 20 kr; ifj. Horváth János 1 frt 20 kr; Gál Sándor, ref. 10 kr; Biró Sára, ref. 10 kr, Mészáros Imre, ref. 15 kr; Barta Sándorné, ref. 20 kr; Szántó István 20 kr; Szél Nagy Sára 40 kr; Deák Nagy Sára, ref. 10 kr; Magyar János 10 kr; Péter János 10 kr; Szappanos János 40 kr; Fekete Mátyás 20 kr; Markó Sándor 50 kr; Csipka Mihály 30 kr; Sajti János 50 kr; Zsoldos István 2 frt; Schiller Imre és neje 5 frt; Csorba Ferencz 60 kr; együtt *71 frt 55 kr.*

E közlemény összege	147 frt 10 kr.
Az előbbi 4 közlemény összege . .	2429 „ 22 „
Együtt .	2576 frt 32 kr.

Kolozsvárt, 1892. október 21.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM
6-ik tanári székére tett adakozások,
XII. közlemény.

Tőkét készpénzben.

Ferenczy Gyula főszolgabiró gyüjtő ivén Ugron Zoltán *10 frt.*
Kolozsvárt, 1892, október 20.

BENCZÉDI GERGELY,
közpénztárnok.
